

GORAN BABIĆ

PAOR

S BAJONETOM

ZLOČIN I KAZNA
VOJVOĐANSKIH
FOLKSDOJČERA

Goran Babić

PAOR SA BAJONETOM

Zločin i kazna vojvođanskih folksdojčera

Biblioteka
Posebna izdanja

Urednik
Petar V. Arbutina

Glavni i odgovorni urednik
Slobodan Gavrilović

Goran Babić

Paor sa bajonetom

Zločin i kazna vojvođanskih folksdojčera

Napomena na početku

Prošlo je mjesec dana otkako sam spis, koji slijedi, poslao glavnom i odgovornom uredniku beogradskog dnevnog lista *Danas*, u kojem se ova polemička rasprava izvorno začela. Urednik Panović nije našao za shodno ni da mi (bilo šta) odgovori, a nekmoli da objavi poslato. Doduše, moj je tekst poduži i sâm sam mu u propratnom pismu napomenuo da (što se mene tiče) nema nikakvu obavezu da objavi tako opširan odgovor.

Stoga se ni najmanje ne ljutim na stav uredništva koje očito nije u mogućnosti da štampa članak tolike dužine, ali me svejedno čudi činjenica da mi se nisu javili da mi objasne svoje teškoće, nego su to naprosto prepustili mom logičkom rasuđivanju koje iz takvog ponašanja treba izvući odgovarajući zaključak. Ali to je, sve u svemu, ipak sitnica, koja se u bolje odgojenim familijama ubraja u lijepo ponašanje, dok je mnogo značajnije nešto drugo.

Ako, naime, i ne uzmemo u obzir neobičnu činjenicu da je jedan broj saradnika lista *Danas* direktno ili indirektno učestvovao (na pogrešan način) u zbivanjima o kojima pišem, čuđenje će svakako izazvati nedovoljna briga o procesu koji može u dogleđno vrijeme izazvati velike probleme u ovoj zemlji, pa i šire. Drugim riječima, naši lični (sentimentalni, porodični itd.) razlozi, koliko god da su razumljivi, ne mogu biti presudni u čitavoj ovoj stvari, već bi za sve aktere najvažniji morao da bude tzv. opšti interes.

Zbog njega sam se, uostalom, i upustio u avanturu iz koje neću izvući nikakvu korist, dok mi je pogolema šteta sasvim sigurno zajamčena. No čovjek u svom životu ne radi samo ono što je korisno. Hajdemo, dakle, u pustolovinu!

20. januara 2012.

G. B.

PAOR SA BAJONETOM

Odgovaram na napis prof. dr Zorana Žiletića (*Danas*, 1–2. oktobar 2011) sa znatnim kašnjenjem do kojeg neminovno mora doći kad god se čovjek sretne s tekstom čije mnogobrojne olako (?) iznesene tvrdnje mora dokumentirano demantirati. Ali da bi čitalac stekao valjan uvid u suštinu i dimenzije ove diskusije, dajmo na početku još nešto prostora tezama mog oponenta. Pišući 1996. godine predgovor knjizi N. N. Stefanovića *Jedan svet na Dunavu* (peto izdanje, Beograd, 2003, izdavači Donauschwäbische Kulturstiftung, München i Društvo za srpsko-nemačku saradnju), prof. dr Žiletić, između ostalog, kaže:

„Zbog potrebe učvršćivanja antigradanske, realsocijalističke svesti od 1944. naovamo, došlo je, naime, do krivotvorenja niza istorijskih činjenica, pa tako i onih o tobože neprijateljskom odnosu vojvođanskih Nemaca – prvo prema svim ostalim dojučerašnjim jugoslovenskim narodima i narodnostima, a onda, od kraja osamdesetih, prema srpskom življu – pogotovo od dolaska Hitlera na vlast 1933. pa do ulaska Crvene armije u Vojvodinu u jesen 1944.“

Možda bi bilo i nužno i pametno da se odmah odredimo prema iznetim tezama, ali bi u tom slučaju ovaj odgovor bio toliko opširan da ne bi stao ni u deblju knjigu a nekmoli u nešto manje. Naime, ni drugi dijelovi ovog već davnog profesorovog predgovora nisu manje intrigantni, te korektnost nalaže da se (i oni) citiraju. Dakle, Z. Ž. nadalje tvrdi: „Oni su

(vojvođanski Nijemci, G. B.) – kao najimućniji – bili svakako predviđeni za izgon kako bi se naseljavanjem titoizovanog (!) življa prevashodno iz ustašoidnih delova nekadašnje Jugoslavije što korenitije proletarizovala i ateizovala Vojvodina.“ Već je, rekao bih, i ovo malo citata dovoljno da čitalačkoj publici bude jasno kako je u ovoj stvari mnogo manje riječ o podizanju nekog krsta na vršačkom Šinteraju, a mnogo više o znatno krupnijim pitanjima naše novije historije. Profesor, naime, kad jednom žustro krene, nije u stanju da se zaustavi, pa nastavlja: „Pozivanjem na tu isfabrikovanu prošlost, antigradanska i ateistička legislativa sovjetizovane Titove Jugoslavije 21. novembra 1944. dodelila im je (vojvođanskim Nijemcima – G. B.) ulogu 'narodnog neprijatelja' kao etničkom kolektivu kome, za kaznu, oduzima građanska prava. To je odluka inače anticipirana na Drugom zasjedanju Avnoja u Jajcu 1943...”

Iako bi svakako bilo logično i neophodno da se i na ove profesorove tvrdnje odmah odgovori, odlučujem se da nastavim sa citiranjem njegovog nesvakidašnjeg ekspozea na koji u proteklih petnaestak godina nije bilo osobite reakcije. Elem, u nastavku svog napisa Z. Ž. govori: „Iz njihovih (vojvođanskih Nijemaca – G. B.) kuća, koje su napustili pod prinudom i sa zavežljajem u ruci, namiren je prvo lokalni plebs pokućstvom, poljoprivrednim spravama i stokom, a kasnije su u njih useljeni Titovi kolonisti za koje Mladen Markov kaže da su dovedeni u Vojvodinu sa zadnjom namerom da se Hrvatska već tada oslobodi tamošnjih Srba.“*

Nije možda bez značaja ni činjenica (koja se inače potpuno uklapa u kontekst navoda prof. Žiletića) da je autor knjige, iz koje potiče ovaj predgovor sa svojim žestokim tezama, za jedan od svojih naslova dobio književnu nagradu, koju pod imenom pokojnog Dragiše Kašikovića povremeno dodeljuje

* Vidi njegov intervju sa Mirjanom Mitrović u beogradskom ilustrovanom časopisu *Duga*, broj 536 od septembra 1994.

Srpski pokret obnove. Stanoviti Mihailo Šaškević, više nego upućeni pisac neobičnog autorskog izdanja iz 2002. godine pod naslovom *La muerte de la niña* (o ubistvu Dragiše Kašikovića i Ivanke Milošević), tvrdi da je Kašikovićovo ubistvo „djelo brozovskog iseljništva“, ali ovo je tek marginalija iz koje se samo naziru neki izvori nadahnuća i teza prof. dr Žiletića. Jer on u nastavku svog predgovora kaže kako su „njihove (vojvođanskih Nijemaca – G. B.) grobove rušili i otvarali oni čiju su svest uobličavali Titovi falsifikatori istorije“.

Nimalo ne sustajući u svojoj kadaverskoj raboti, profesor nadalje tvrdi: „Zastupnici nove vlasti povodom svake poplave 1944–1948. organizuju i danonoćno nanošenje zemlje... Trebalo je svakako sprečiti da leševi iz tamošnjih masovnih grobnica, čije su sahranjivanje prethodno organizovali sasvim površno, maltene kao Staljinovi i Titovi udarnici, ne bi otpplivali nabujalom izdajnicom Tisom.“

Iz nekog razloga, profesor Z. Ž. svoje teze iz predgovora (navedene knjige) nastavlja i u (svom) autorskom članku u istoj knjizi (čiji je ujedno i urednik). Stoga, htio – ne htio, moram nastaviti s citiranjem kako:

- a) profesor ne bi rekao da ga opanjkavam bez razloga,
- b) čitaoci mogu steći valjan uvid u dimenzije i karakter spora.

Elem, vjerovali ili ne, profesor u tekstu pod naslovom „Nemci u Vojvodini i Drugi svetski rat“ između ostalog tvrdi da je „Tito, sa stanovišta legitimne građanske države Jugoslavije ne samo dezertar i petokolonaš Kominterne već i počinilac nacionalne izdaje, poput one koja se prišiva vojvođanskim Nemcima i danas Albancima na Kosmetu, jer 1941–1994. organizuje paralelnu antigradansku vojnu organizaciju i paralelnu antigradansku civilnu vlast koju će zapadni savetnici priznati preko volje tek marta 1945. zbog obaveza prema Staljinu“.

Za „stradanje vojvođanskih Nemaca“ profesor ne krivi ni Hitlera, ni Kulturbund, ni same folksdojčere već doslovce kaže kako su za to (stradanje) „pravnu podlogu pružile odluke

Avnoja u njegovoj funkciji nelegalnog, paralelnog jugoslovenskog parlamenta sastavljenog isključivo od Titovih pristalica“.

Nadam se da je iz dosad citiranog vidljivo da su u ovom predgovoru (i članku) Tito i partizani prošli mnogo gore nego ja u članku iz *Danasa*, ali to je na neki način i razumljivo budući da profesor još nije uspio da i mene ubaci među ubice. Želeći da mu i u toj mucu nekako pomognem, sam ću se uvrstiti među ubijene. Nekoliki njegovi saveznici (saradnici, istomišljenici...) naime tvrde kako danas nije moguće poimenično ustanoviti identitet žrtava iz tih nesretnih godina. U mom slučaju, to je nešto drugačije, pa molim profesora da pročita (sa kraćim uvodom) spisak koji je u poratnim godinama sastavila moja majka Livija – Lili Babić, rođena Breider:

„Odveo nas je autom u Jajince kraj bivšeg logora, gdje su vršena ubistva zatvorenika. (’Rekla sam kćerki, polako hodaj, tu ispod su kosti fašističkih žrtava, i tvoga djeda, negdje su tu, ali ne znam gdje.’)

Mama je ostala sama u stanu u Beogradu, u Kursulinoj ulici 26, gdje smo se preselili, prodavši onu raniju kuću, a kupivši ovu. Ona nije znala za oca, vjerovala je da je pobjegao i da će doći po nju. Komšinica Nata Jovanović mi je sve ovo ispričala 1945. godine. Mama je kao Židovka morala nositi žutu zvijezdu na prsima i leđima, nije smjela hodati po trotoaru, bila je određena u grupu za čišćenje zahoda (sa njenim izvježbanim rukama muzičara i interpretatora). Hranu nisu mogli kupovati, jer su u dućanima tek zadnje došle na red, a onda više nije bilo ničega. Nedićevci su u naš stan uselili jednog četnika koji je svirao po kafanama. On je mamu otjerao iz stana u praonicu na dnu dvorišta, gdje je sve bilo u betonu. Tu je provela više mjeseci. Ona je našega psa Tomija dala na čuvanje kod poznanika, također i mnoge vrijednije stvari, a nakit je zakopala negdje u toj kući (nije pronađen). Od svih tih briga i poniženja i ona je sasvim posijedila i nije bila kako treba od straha, a imala je samo 40 godina (otac je imao, kada su ga ubili, 46 godina).

Četniku ni to nije bilo dosta, već ju je prijavio, došli su nedićevci, dozvolili su joj da naruči nosača sa kolima kako bi ona što više stvari ponijela sa sobom. Doznala sam i za nju kako je ubijena. To je bilo prvom polovinom 1942. godine. Njemci su za masovnu likvidaciju koristili i auto kombije sa ciklon-gasom. Zatvorenike su uveli u taj auto, na krovu je bila posuda sa ciklonom, pustili su gas unutra i onda su se vozili po Beogradu toliko vremena koliko je trebalo da se ovi unutra uguše. Tako su i nju ubili. Zatim su njihova tijela izbacili na određena mjesta i pobacali u jame.

Usput ću navesti još i spisak mojih najbližih koji su ubijeni od fašista.

Dakle, moja žalosna 'rekapitulacija':

1. Breider Geza, otac, 46 godina, ubijen 1941. g. na Banjici.
2. Breider Ana, majka, 40 godina, ubijena 1942. g. u kombiju sa ciklonom.
3. Špitzer Nikša, djed po majci, 78 godina, 1944. g. odveden u logor Dahau i ubijen.
4. Breider Henrik, djed po ocu, 75 godina, 1942. g. ubijen u zatvoru u Kikindi.
5. Dr Aczel Andor, ujak, 50 godina, 1944. g. odveden u Dahau, ubijen.
6. Aczel Gabika, njegov sin, 8 godina, odveden sa ocem u Dahau i ubijen.
7. Aczel Šandor, ujak, 48 godina, 1942. ili 1943. g. kameonom ubijen od Njemaca na prisilnom radu na gradnji puteva u Mađarskoj.
8. Aczel Margit, njegova žena, 45 godina, iste godine odvedena u Dahau i ubijena.
9. Aczel Magda, njegova kćer, 19 godina, sa majkom odvedena i ubijena.
10. Dr Singer Leopold, bio je neoženjen i živio u kući moje bake, bio je njen brat, ubijen 1942. g. u zatvoru u Kečkemetu, imao je oko 73 godine.

11. Rajnic Imre, 45 godina, ubijen u Jasenovcu 1942. g.
12. Rajnic Aranka, 43 godine, ubijena u Jasenovcu 1942. g.
13. Rajnic Đuri, 23 godine, ubijen u Jasenovcu 1942. g.
14. Rajnic Boži, 18 godina, ubijena u Jasenovcu 1942. g.
15. Ciklai Mariška, 45 godina, ubijena u Jasenovcu 1941/1942. g.
16. Ciklai Manci, 43 godine, ubijena u Jasenovcu 1941/1942. g.
17. Šalgo Maks, 60 godina, ubijen u Jasenovcu 1942. g.
18. Šalgo Suzana, student kemije u Zagrebu, 22 godine, ubijena u Zemunu kao skojevka 1942. g.
19. Šalgo Judita, 15 godina, ubijena u Jasenovcu 1943. g.
20. Szalai Antalne, 51 godina, očeva sestra, ubijena u Šiofoku u Mađarskoj 1944. g.

To je bliska rodbina, a od daljne rodbine nitko nije ostao živ. Od cijele rodbine ukupno sa majčine i očeve strane poslije rata ostali smo živi samo nas četvoro, i to: moj stric Ernest koji je poslije rata umro u Zagrebu, i djeca ujaka Andora Joži i Šari i ja.“

Nemajući valjda druga posla, moja je nesretna roditeljka detaljno pobrojala našu rodbinu nestalu najvećim dijelom zaslugom upravo tih istih profesorovih „vojvođanskih Nemaca“, čija se imena navodno nakon sedamdeset godina nikako ne mogu sa/znati kako se među nevine ne bi, eventualno, prokrijumčarili i oni koji nisu nevini, ali jesu zlikovci. Zar nije u svojedobnoj prepisci (u povodu otmice Adolfa Ajhmana) između Argentine i Izraela argentinska vlada najviše zamjerila Ben Gurionu i njegovima na tvrdnji da u Argentini žive mnogi nacisti? Ti su se, kao što znamo (vidi, na primjer, H. Arent, *Ajhman u Izraelu*), tamo sakrili još živi, pa zašto se na Šinteraju ne bi sakrili među mrtve? Moj (majčin) spisak, nadam se, pokazuje da je i danas moguće sasvim konkretno i detaljno rekonstruirati blagu nacističku smrt.

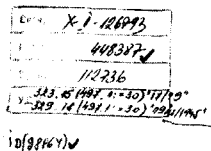
Postoji više razloga zbog kojih donosim na ovom mjestu majčin spisak naših stradalih rođaka. Prvo, profesor me predstavlja

javnosti kao jednog od „titoističkih“ falsifikatora nedavne ovdašnje istorije, pa rekoх da se u svoju odbranu poslužim jednim ovakvim „falsifikatom“ koji se nikako ne može pripisati Titu, ali svakako može Hitleru (i profesoru). Drugo, svakako ću nastojati da se odgovarajući na optužbe dr Z. Žiletića i inače ne služim tzv. argumentima pobjednika već isključivo činjenicama onih kojih više nema, koje su prije 1944. godine lišili života profesorovi ljubimci iz Kulturbunda i

divizije „Prinz Eugen“. Evo, na ovome mjestu, jedan relativno kratak citat iz knjige Slobodana Maričića *Susedi, dželatli, žrtve, folksdojčeri u Jugoslaviji* (Beograd, 1995, str. 139): „Aktivisti Kulturbunda su dve godine pred rat počeli po svim mestima gde je Kulturbund imao svoje ogranke praviti spiskove lica koja su prijateljski ili neprijateljski opredeljena prema Rajhu ili su prema njihovom mišljenju opasna za interese Rajha. Spiskovi su redovno dopunjavani i slati u Grac u Centralu za evidenciju lica koja ugrožavaju interese Rajha. Pred napad na Jugoslaviju, 1941. godine, na njima se nalazilo oko 40.000 građana iz Jugoslavije, pretežno Srba. Ove spiskove je po okupaciji koristio Gestapo. Posebno su vođeni spiskovi Jevreja i popis njihove imovine.“

Ovoliko da bi se (tek toliko) vidjelo čemu je, između ostalog, služio Kulturbund. Čudi me da ga po osnivanju nisu registrovali kao društvo za uzgoj krastavaca i ptica pjevica. Nekako se slučajilo da su ti mrtvacи otprije 1944. godine, u ovom slučaju pretežno Jevreji – uglavnom iz Vršca, ali zaista nisam kriv što je oponent, premda vješt, ipak stao na trulu dasku. Spretan već kakav jest, moj polemički protivnik nastoji da na svaki način

slobodan maričić

susedi, dželatli, žrtve
folksdojčeri u jugoslaviji

Generalk

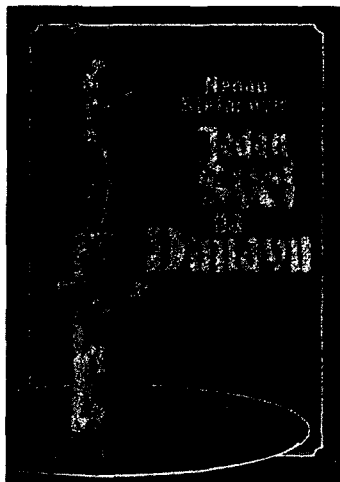
izvrši svojevrsnu zamjenu teza u kojoj bi žrtve i krvnici zamijenili mjesta, pa bi on i njegovi trebalo da budu stradalnici, a Tito i partizani (naravno, i Rusi pride) krvoloci i ubice. Ispalo bi takođe da je zločin otpočeo zapravo 1944. i trajao do 1948. i dalje, dok se ni o čemu što se događalo do 1944. ne kazuje ni jedna jedina riječ. Majčin spisak dokazuje (kao i bezbrojni drugi slični spiskovi) da profesoru i njegovima takva zamjena teza ne može poći za rukom. Pokazuje se takođe da je danas, pola stoljeća nakon strašnih događaja, mnogo teže ratovati protiv vršačkih pokojnika nego protiv kozaračkih partizana, čiju je pomoć u oktobru u Vršcu zatražio njihov vrhovni komandant. I kad smo već kod toga, hajde da i na tom sitnom (i nevažnom) primjeru vidimo kako izgledaju profesorova istorija i njegova polemička vještina. Naime, u tekstu u *Danasu* on kaže: „Posle Titovog naređenja generalu Sretenu Žujoviću Crnom od novembra 1944. da 'očisti' Vršac od Nemaca jer namerava da se u njemu nađe sa sovjetskim generalom Konjevim (vidi Milan Dželebdžić Šur. Č, *Tito u Vršcu*, Vršac 1984, str. 19), pobijeni su svi civili nemačke nacionalnosti u nemačkoj četvrti Vršca samo zato što su Nemci – i to bez obzira na godinu rođenja i pol.“

Pedantan čitalac, nakon što ovo pročita, otvori spomenutu knjigu (do koje nije lako doći) i na 19. stranici, na koju ga profesor onako ovlaš upućuje, ne nađe nikakvo „Titovo naređenje generalu Sretenu Žujoviću Crnom“. Naređenje, doduše, u toj knjizi postoji, ali nije upućeno Žujoviću, nije donijeto u novembru i u njemu se naročito ne „pobijaju svi civili nemačke nacionalnosti“ (kako se profesor izvolio izraziti) već se Prvoj krajiškoj udarnoj brigadi daje zadatak da „što prije očisti Vršac, Pančevo i okolinu od ostavljenih njemačkih diverzantskih grupa koje su uz pomoć i podršku folksdojčera tu i tamo izvršavale diverzije...“ Namjerno ne navodim broj stranice na kojoj ovo stoji jer će profesor opet kazati da je u pitanju tzv. patvorena istorija, iako je sam ponudio upravo tu knjigu kao izvor.

Nije mu palo na pamet da, na primjer, današnjem čitaocu ponudi na uvid „Naređenje komande 2. oklopne armije (Vermahta – G. B.) od 14. oktobra 1944. komandantu Srema za evakuaciju folksdojčera, privrednih dobara i celokupnog žetvenog prinosa“ (vidi: Zbornik dokumenata NOR-a, tom XII, knjiga 4, str. 653, Dokumenti njemačkog Rajha, Beograd 1979). Žiletiću je naime i danas normalno da folksdojčerima ne

naređuje Tito nego Vermaht, kao što je uostalom i bilo. No, sve se to odigralo na kraju balade, a uzroci su se desili na njenom početku, pa je red da se i mi uputimo tamo.

U međuvremenu, između teksta/tekstova u *Danasu* 2011. godine i teksta/tekstova u knjizi *Jedan svet na Dunavu* iz 1996. godine, prof. Z. Žiletić se sa identičnim ili vrlo sličnim tezama javlja u našoj javnosti 2004. godine u knjizi *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, koju u autorskom smislu potpisuje „Radna grupa za dokumentaciju“ u sastavu: Herbert Prokle, Georg Vildman, Karl Veber i Hans Zonlajtner, dok se kao izdavači pojavljuju Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Beograd, Srbija i Crna Gora te, Donauschwabische Kultur Stiftung, Munchen, Deutschland. Nije svakako bez značaja ni činjenica da prof. Z. Žiletić u oba spomenuta slučaja (projekta?) obezbjeđuje odgovarajuću saradnju sa ovdašnje strane, pa je u djelu pod lirskim naslovom *Jedan svet na Dunavu* sarađivao sa Nenadom Stefanovićem, dok se u ime izdavača knjige o navodnom genocidu (Društva za srpsko-nemačku saradnju), u februaru 2005. godine, javlja njegov predsjednik, episkop šabačko-valjevski, vladika Lavrentije.

Društvo za srpsko-nemačku saradnju
Kičevska 9
11000 Beograd

PREDSEDNIK

Februara 2005. godine

Poštovani čitaoče!

Društvo za srpsko-nemačku saradnju iz Beograda – zajedno sa Kulturnom zadužbinom vojvodanskih Nemaca sa sedištem u Minhenu – izdavač je knjige koju Vam šaljem. Izdavači su pri tome imali na umu da najveći deo građana Srbije ni posle 60 godina ne zna ništa o sudbini svojih nekadašnjih sugrađana nemačke narodnosti osim da ih u Srbiji ima samo još u tragovima. Pogotovu je Društvu za srpsko-nemačku saradnju pri tome stalo da našem čitaocu predoči ne samo šta se s njima dešavalo tokom prve tri godine Titove Jugoslavije nego i da se suočimo sa okolnošću da Srbi nisu bili samo žrtve već da je i među njima bilo i dželata – kao i među svim drugim građanima nekadašnje Jugoslavije.

Ono što je najveći deo građana Srbije za proteklih 60 godina pročitao o tim našim sugrađanima svodi se na to da su se vratili u zemlju svojih predaka sa nemačkom okupacionom vojskom, kao i da su – zajedno sa onima koji nisu pobjegli – svi bez izuzetka – od dece u kolenjima do staraca u zapečku – listom bili za Hitlera.

Njihovi preci naselili su se, inače, u prostore današnje Vojvodine pre tri stotine godina. Ostali jugoslovenski Nemci naselili su se znatno ranije – kao Nemci u Sloveniji, koji su tamo živeli još od 12. veka. Svi oni postali su naši građani u godini kada je proglašena Jugoslavija – 1. decembra

1918 – zajedno sa svim ostalim slovenskim i neslovenskim narodima iz dotadašnjih austrougarskih krajeva.

Knjiga treba da nam predoči i to da naši nekadašnji sugrađani nemačke narodnosti nipošto ne očekuju da se iz njihovih kuća u Vojvodini izbace njihovi današnji stanovnici već samo da se i ovde napokon sazna, i to iz prve ruke, šta se s njima zbivalo u prvim godinama Titove Jugoslavije.

Svi koji su, naime, ostali ovde, osim onih u braku sa građanima druge nacionalnosti ili onih koji su se odrekli svoje nacionalne pripadnosti i prišli Komunističkoj partiji Jugoslavije, isterani su između novembra 1944. i juna 1945, sa bošćom u ruci iz svojih kuća u koje se nikada više neće vratiti, i internirani su u logore za radno sposobne civile i u logore smrti za decu, starce i bolesne.

Logori, u kojima je život ostavilo njih oko 51.000, među kojima pre svega deca, bolesni i starci, raspušteni su marta 1948. Gotovo svi koji su preživeli golgotu tih godina zatražili su i dobili ispis iz jugoslovenskog državljanstva i iselili su se u Nemačku, Austriju, Francusku, Sjedinjene Države i Brazil.

Pri tome se u prvom redu Društvo za srpsko-nemačku saradnju nada da će svaki čitalac ove knjige pristati uz istinu, ma kako ona bila gorka, i tako se uvrstiti kako među poštovaoce uspomene na nevine među žrtvama tako i među poštovaoce hrišćanske i evropske zajednice vrednosti.

U ime Društva za srpsko-nemačku saradnju
episkop šabačko-valjevski Lavrentije, predsednik

Iako je, dakle, potpomognuta tako visokom i uglednom podrškom, knjiga (o navodnom genocidu) doživjela je u maju 2005. godine, na stranicama beogradskog lista *Republika*,

iz pera Olivera Milosavljević, profesora istorije na katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta, upravo poraznu recenziju. Kako me profesor Z. Žiletić ne bi optužio za manipulaciju, učinilo mi se najboljim rješenjem da u svoj osvrt uvrstim prekrasni tekst profesorke Milosavljević u cjelosti, budući da smatram da je riječ o izuzetno vrijednoj recenziji, koja ne samo da nije doživjela odgovarajuću recepciju u našoj

intelektualnoj sredini nego, unatoč svim svojim kvalitetima, nije polučila baš nikakav praktični rezultat. Bolje reći, pojavljivanje neonacističkih teza dr Z. Žiletića u „Danasu“ 2011, punih šest godina nakon *Republike* objavljene u maju 2005, dokazuje da na tu političku opciju ne djeluju ni najbolji intelektualni argumenti. Zašto je tako? Možda zbog podrške koju Z. Žiletić (i drugi) uživa/ju. Ali već je vrijeme za tekst Olivera Milosavljević:

Genocidom protiv antifašizma

Povodom knjige *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, Radna grupa za dokumentaciju, Beograd, 2004.

Stradanje pripadnika nemačke manjine po završetku Drugog svetskog rata u zemljama u kojima su do tada živeli, značajna je tema za istraživanje, kao i svako stradanje civila u ratnim i poratnim zbivanjima. Problem nastaje kada se tragična sudbina pojedinaca i nacionalnih grupa (zlo)upotrebljava za reviziju istorije do granice apsurdna. A to je upravo slučaj sa knjigom *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*. Da je autorima bila zaista primarna želja da čitaocima pruže istinu

o stradanju nemačkih civila, ne bi imali potrebu da već na prvih 60 stranica knjige odrede „istorijski kontekst“ koji se ne može razumeti drugačije nego kao rehabilitacija nemačke okupacije, akcija nemačke vojske i, na kraju, ideja nacionalsocijalizma.

Već u propratnom pismu koje je uz besplatnu knjigu poslato očigledno na više adresa, episkop šabačko-valjevski Lavrentije, predsednik Društva za srpsko-nemačku saradnju, navodi da je reč o knjizi koja prikazuje istinu. Čak i ako zanemarimo formulacije popularne 30-ih godina XX veka, a koje autori ove knjige i danas koriste, tipa „uništenje urođenog životnog prostora podunavskih Švaba“ (str. 228), dobićemo sliku njihove i episkopove „istine“ o Drugom svetskom ratu u kojoj je već i sam antifašizam bio zločin. Po njima, antifašistička borba je bila i nelegalna i nelegitimna i zato „legalno“ kažnjavana smrću. S druge strane se Hitler (eufemistički „nemačka vlada“) maksimalno trudio da dela po međunarodnim konvencijama, legitimno cepao Jugoslaviju i formirao nezavisne države, obezbeđujući tako i jugoslovenskim Nemcima „legalno“ pravo na odbranu od „terora“ antifašista. Ali, da ne bude zabune, ovde nije reč samo o ratu. I ideologija koja ga je izazvala, a koja se po srpskom pravopisu piše malim slovom, kada već nije mogla biti prećutana, dobila je novu, simpatičnu sadržinu i ocenjena kao idealizam.

Idealistički „Nationalsozialismus“. Po autorima ove knjige, „obnovljena moć Nemačke posle 1933. godine povećala je njen ugled“ u istočnom delu srednje Evrope, što je „podstaklo nadu kod podunavskih Švaba da će uticaj Nemačke okončati diskriminaciju ljudi nemačkog jezika“ (28). Zato je već 1939. vođstvo nemačkog „Pokreta obnove“ (u današnjoj Vojvodini) koji je „podržavala nemačka vlada“, kao glavnu ideju „Nationalsozialismusa“ videlo „totalno jedinstvo etničke grupe, usađeno u istoj krvi“, pa je tako sudbina Nemačke postala i „sudbina Podunavskih Švaba“ (27). Istovremeno, vođe folksdojčera su usvajale organizacione i pojavne modele „po uzoru na one

u Nemačkoj“ zastupajući „idealističke koncepcije nemačkog Nationalsozialismusa“ (28).

Hitler ratuje po Međunarodnim konvencijama. U vreme Aprilskog rata, „suprotno izvesnim klevetničkim izveštajima“, ponašanje Nemaca je bilo lojalno prema domovini Jugoslaviji (29), ali su posle njega „novim ustavnim položajem“ oni postali građani novih „nezavisnih država“, i kao njihovi državljani potpadali „pod njihove zakone i obaveznu vojnu službu“, pa bi bilo „nepojmljivo, za njihovo političko shvatanje, smatrati ih izdajnicima (više nepostojeće) kraljevine Jugoslavije ili terorističkog partizanskog 'oslobodilačkog pokreta'“ (30). S druge strane, „nije postojala obaveza lojalnosti prema 'narodnooslobodilačkom pokretu'“ čija tvrdnja da „predstavlja 'pravu volju naroda' nije mogla da se zasniva na demokratskoj legitimaciji“ (237). Pošto partizani, prema Međunarodnoj konvenciji o vođenju rata, „nisu imali status 'boraca' (vojnika)“ već su tretirani kao „gerilci“ ili kao „bande“, nisu imali ni prava da izvode ratna dejstva (32). Oni su, naprotiv, „ugrožavali javnu bezbednost i poredak koje je okupaciona sila, prema Međunarodnoj konvenciji o vođenju rata, bila obavezna da štiti“, pa je i logično da su prema istoj međunarodnoj konvenciji mogli biti „kažnjavani smrću“ (34).

Edukativna streljanja „sto za jednog“ na nagovor partizana. Iako su „zasede i ubistva nemačkih vojnika koji su započeli 7. jula 1941“ doveli do novinskog apela nemačke vojske srpskom narodu da sarađuje sa okupacionim snagama, partizani su se o njih oglušili, pa je doneta naredba o streljanju po 100 talaca za svakog ubijenog nemačkog vojnika. „Izričita svrha ove kazne bila je odvratanje.“ Ali, ovakvu akciju i dalje su „namerno izazivali partizani“ jer im je strategija bila „izazivanje okupatorskih snaga na akcije odmazde nad civilnim stanovništvom, uključujući streljanje talaca na licu mesta. To je mnoge nateralo da potraže utočište kod partizana u šumama“ (!?) (32).

Hitler se bori za mirnu koegzistenciju raznih nacionalnosti i ekonomski prosperitet Panonske nizije. Po ovlašćenju

„nemačke vlade“ (valjda Hitlera), vođe podunavskih Nemaca prelaze u Banat da uspostave autonomnu samoupravu nemačke narodnosne grupe, čime je „trebalo da banatski model pokaže da je mirna koegzistencija različitih etničkih nacionalnosti na istom životnom prostoru potpuno moguća“, kao i da pokaže da ako bi se ovim krajevima „ispravno upravljalo“, oni bi mogli da proizvedu „izvanredne ekonomske rezultate“ (33).

Nemci u Sloveniji ne mogu da zaustave požar koji su upalili partizani. U Sloveniji su partizanske akcije bile „brutalne“, a nemačke protivmere „više nisu mogle da zaustave požar“. Iako je, po autorima, „razumljivo“ što su Nemci u Sloveniji u početku „bili oduševljeni uključivanjem u Nemački rajh“, kasnije su se razočarali, ali „nisu imali drugog izbora nego da podržavaju nemačku upravu“. Na kraju, za autore „sve zloslutniji preokret“ toka rata uslovio je da su slovenački Nemci stradali „od posledica partizanskog rata“ (40–41), kao što su i bosanski Nemci pretrpeli značajne gubitke „nanesene napadima partizana“ (38).

Hitler vodi rat isključivo sa plemenitim ciljem uništenja komunizma. Vođe folksdojčera su u toku rata zadržale predratne „idealističke ideje Nationalsozialismusa i vrednosti borbe protiv boljševizma“ (28), a njihovo uništenje odgovaralo je „komunističkoj koncepciji o uklanjanju segmenta stanovništva koji bi u komunističkom društvu bio najveći izvor otpora“ (50).

Krvožedni partizani i njihovi krvožedni unuci. „Komunisti – žedni krvi, predvođeni Titom“ neometano su činili zlodela nad ljudima „čiji je maternji jezik bio nemački“ (17), a najnovija istorija Jugoslavije imala bi drugačiji tok da su „zločini Titovog kriminalnog komunističkog režima“ odmah bili krivično gonjeni. Pošto su zločini zataškavani, „nimalo ne čudi što su njihova deca ili unuci nastavili da slede njihov primer“ (18).

Partizani vode svetsku revoluciju a okupatori su samo „dodatni faktor moći“. Kao sekcija Kominterne, KPJ je „izvršila svoju dužnost u službi 'svetske revolucije'“ i već u julu

1941. „nemački oficiri i vojnici ubijani su iz zasede, izvršena je sabotaža na železničkoj pruzi Beograd–Zagreb, a komunisti oslobođani iz zatvora“ (31). Cilj partizana nije bio „oslobođenje naroda, nego da se ugrabi istorijska prilika za uvođenje komunizma u Jugoslaviji“ (32), s druge strane, cilj partizana je bio izravnavanje računa sa nekomunistima, „naročito sa Hrvatima i Nemcima odanim vlastima“ (39), s treće strane, partizani su „započeli“ borbu protiv nemačke i italijanske okupacije, protiv ravnogorskog pokreta i protiv ustaša (47), s četvrte strane, Tito je imao „velikojugoslovenske aspiracije“ (48), a s pete strane Drugi svetski rat se u stvari vodio između „ravnogoraca, komunističkih partizana i hrvatskih ustaša“ dok su okupatori bili samo „dodatni faktor moći u bivšoj kraljevini“ (30).

Partizani ulaze u rat da bi izvršili genocid nad Nemcima, a Nemci se brane od genocida uz pomoć korpusa „Princ Eugen“. Titovi partizani su planirali genocid nad Nemcima, takav plan je postojao i „mnogo pre nego što je stvorena jugoslovenska država“ (232), pa su 1941. otpočeli „svoje terorističke napade u Banatu“ (33). Pošto su se partizani „infiltrirali“ u „autonomni zapadni Banat“, Nemci su morali „legitimno“ da se zaštite formiranjem „zavičajnog zaštitnog korpusa 'Princ Eugen'“ (47) sastavljenog od banatskih građana sa „isključivim ciljem odbrane Banata od terorističkih akcija komunista“, a što je bilo „potpuno legalno po Haškoj konvenciji o vođenju rata“. Doduše, jedinica je angažovana protiv partizana i diljem Jugoslavije, ali je već podatak da su vođe nemačke grupe time bile nezadovoljne (što moramo verovati na reč autorima) dovoljan razlog da se odbace sve „kasnije optužbe za veleizdaju“ (34).

Partizani mrze Nemce i sve što je nemačko. Osnovni razlog „genocida“ bila je „mržnja prema svemu što je nemačko“ (47). S obzirom na rastuću mržnju i okrutne akcije Titovih partizana „protiv svega što je nemačko“ (38), vođe Nemaca su zaključile da za njih „ne postoji nikakva alternativa nego da se u potpunosti oslone na nemačku podršku i zaštitu“, pa je to bio

„glavni razlog što su se snažno branili protiv akcija partizana“ (34) smatrajući da njihov opstanak „garantuje jedino mir povoljan po Nemačku“ (38).

Srbi sami krivi za Aprilski rat. Autori na trenutak napuštaju komuniste da bi se pozabavili Srbima, što je predstavljalo malo ozbiljniji zadatak, pa je u pomoć pozvana i psihologija. Navode da je posle Aprilskog rata i nestanka Jugoslavije antinemačko raspoloženje ojačalo a glavni uzrok je bio u „mentalno-emotivnim mehanizmima zvanim 'projekcije'“. Odnosno, iako su „sami doveli“ do sloma Jugoslavije 1941, Srbi su za to (verovatno, neosnovano) optuživali Nemačku, a „tu sliku neprijatelja preneli su i na svoje sugrađane nemačkog porekla“ (56). Drugim rečima, po autorima ove knjige, narodnooslobodilački pokret, koji nije bio ni narodni ni oslobodilački, nije imao ni demokratsku legitimaciju, za razliku od nemačke okupacije koja je valjda tu legitimaciju imala; Titov režim je bio kriminalan za razliku od Hitlerovog koji je bio legalistički; Jugoslavija 1941. legalno više nije postojala, pa niko nije imao prava ni da je brani, dok je „autonomni Banat“ legalno postojao pa je imao i legalno pravo na formiranje jedinice „Princ Eugen“ za zaštitu od terora antifašista; partizani su prisiljavali Nemce da ubijaju „sto za jednog“, a potpuno nerazuman narod je tražio utočište baš kod njih koji su ga svesno terali na streljanje „na licu mesta“. Posle ovako iskonstruisanog „istorijskog konteksta“ ostaje nam samo da zaključimo da autori ove knjige i danas smatraju da je jedino „legalno i legitimno“ ponašanje jugoslovenskih građana 1941. trebalo da bude prihvatanje okupacije i saradnja sa Nemcima, više razumevanja za „idealističke“ vizije „Nacionalsozialismusa“ o jedinstvu „iste krvi“ i eventualno uključivanje u „zaštitni“ korpus „Princ Eugen“, pa bi onda i zaslužili da im Hitler („nemačka vlada“) obezbedi „mirnu koegzistenciju različitih nacionalnosti“, ekonomski prosperitet i odbranu od „krvožednih“ partizana. Naravno, i od njihovih istih takvih unuka, čime bi ih blagovremeno sprečio da izvrše zločine

u ratovima devedesetih godina. Ipak, u „istorijskom kontekstu“ autora ove knjige postoji i nešto dobro. Iako se pozivaju na današnje „srpske istoričare“ kada dokazuju „zločinačku“ prirodu „komunističkih partizana“, istovremeno, suprotno željama svojih autoriteta iz Srbije, prezentiranim „kontekstom“ nesvesno samo potvrđuju antifašistički karakter upravo njihove borbe.

Antikomunistička histerija, primarno iz nacionalističkih pobuda, koja već dve decenije hara bivšim jugoslovenskim prostorom ali ne mnogo slabija ni van njega, bezbolno je otvorila prostor za poništavanje dve njegove neporecive istorijske vrednosti. Prva je bila *jugoslovenska država* za čije je razaranje eufemistički korišćena „borba protiv komunizma“ kojom je trebalo prikriti nacionalističke ideje „čistih“ država. Druga je *antifašizam* za čije se razaranje danas (i ovom knjigom) opet eufemistički koristi „borba protiv komunizma“ koja bi ovog puta trebalo da prikrije obračun sa antifašizmom. Zato je ključno pitanje, da li je autore ove knjige, posle ovako konstruisanog konteksta, zaista primarno zanimala tragična sudbina nemačkih civila ili im je od većeg interesa bio pokušaj razaranja ideja antifašizma? Da li im je, posle ovakvog konteksta, uopšte bila važna sudbina ljudi ili ideološko falsifikovanje Drugog svetskog rata?

U godini u kojoj čitav civilizovani svet proslavlja 60 godina od pobeđe nad najvećim zlom u istoriji čovečanstva, a u kojoj u Srbiji takve proslave ili neće biti ili će, što je možda još gore, biti organizovana na Ravnoj gori (mada još niko nije uspeo da nam objasni koga je Ravna gora pobedila 1945), uopšte nije slučajna pojava ovakve knjige baš u Beogradu. U ideološkoj potrebi – autora knjige da ponište antifašizam, i domaćih ideologa da na mesto antifašističke borbe partizana postave četnike – i jedni i drugi zanemaruju ono do čega im nije ni stalo: serviranje ovakvog „istorijskog konteksta“ je poruka svim žrtvama Drugog svetskog rata (i „Nationalsozialismusa“), uključujući i civilne žrtve podunavskih Nemaca.“

Nadam se da prof. Z. Žiletić neće reći da i *Republiku* možemo ubrojiti među one koji njeguju tzv. patvorenu istoriju Drugog svjetskog rata. U nemogućnosti, dakle, da se poslužim npr. *Sjećanjima komandanata vojvođanskih brigada* ili zbornicima poput *Banat kroz vekove*, moram se (u raskrinkavanju profesorovih tvrdnji) poslužiti literaturom za koju profesor (i njegovi) nikako neće moći kazati da je „patvorena“. Neka u tom smislu za potrebe ovog spisa posluže nekoliko poratni jevrejski almanasi i

DRAGI BUGARČIĆ

SPOREDNA ULICA

KNJŽNICA BUGARČIĆ

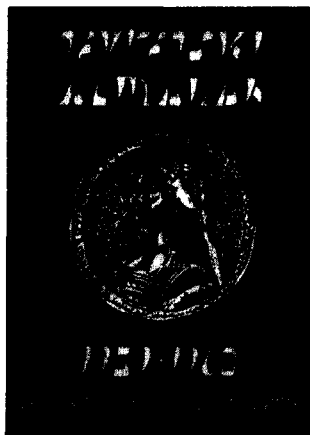
slični izvori jer su, ipak, u tragediji ratnog Vršca (u kojem je, ne zaboravimo, Šinteraj) apsolutno najgore prošli Jevreji. Uvažavam, doduše, da određenu težinu (kao i historijsku relevanciju) posjeduju i naslovi poput *Dunavskih Švabica* Nadežde Četković i Dobrile Sindelić Ibrajter ili *Sporedna ulica* Dragoga Bugarčića, ali se oni (naslovi) također u najvećem dijelu bave *onim što je bilo poslije* (dakle posljedicom), a nikako ili vrlo malo *onim što je bilo prije*, *onim što je prouzročilo* kasniju tragediju. Uzmi-mo za ilustraciju vješto i solidno napisan Bugarčićev roman o Vršcu pri samom kraju rata. Ako profesor može da citira Markova, zašto ja ne bih smio svog kolegu Cakija? U knjizi objavljenoj 2006. godine, na stranici 68. može se pročitati ova rečenica: „Za ispad šumskih odmetnika i pogibiju mladog Nemca, streljano je pedeset talaca, Srba i Cigana, građana varoši V, koji su se zatekli na spisku za odstrel.“ I to je sve o događajima prije Šinteraja, a čak ni iz predloženog se ništa ne saznaje o jedinom kolektivu koji je iz varoši V. u potpunosti posve nevin iščezao. O vršačkim Jevrejima, dakle. Napominjem da pisac prethodno (u romanu) pošteno navodi da je taj jedan njemački vojnik,

a zapravo član Hitlerjugenda, stradao nesretnim slučajem, što opet nije pomoglo taocima. Pretpostavljam da Bugarčić nije znao za „Naredbu načelnika štaba nemačke vrhovne komande Keitela od 16. IX 1941. godine“, iz koje ću citirati svega jednu kratku rečenicu: „Kao odmazda za život jednog nemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti kao opšte pravilo da odgovara smrtna kazna

50–100 komunista“ (vidjeti *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom I, Borbe u Srbiji 1941. god, Beograd 1949, str. 432). Da je znao za pravi tekst Kajtelove naredbe, znao bi i da su plakati po Srbiji u pravilu obavještavali o strijeljanju „komunista i Jevreja“. Srbi i Cigani su nešto kasnije stigli na red, kad je valjda onih prvih ponestalo. Inače, „Beleška o piscu“ u knjizi Dragog Bugarčića *Sporedna ulica* (Vršac 2006, str. 195) donosi popis pišćevih romana, među kojima je i *Roman o Milu Doru* (Beograd 2002). O istom junaku postoji, međutim, i jedan drugi izvor. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Demokratske Federativne Jugoslavije objavila je 1945. godine i brošuru pod naslovom „Saopštenje br. 7-33 o zločinima okupatora i njihovih pomagača“ (Državna štamparija, Beograd 1945). Vrlo opširno saopštenje broj 10 bavi se tzv. Zavodom za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci, u kojem je okupatorski režim od 15. jula 1942. do kraja rata prinudno „vaspitavao zapuštenu omladinu“, zbog čega je rečena komisija, pod predsjedavanjem dr Dušana Nedeljkovića, utvrdila da su zločinci protiv naroda ili izdajnici naroda i narodni neprijatelji veći broj vaspitača, nastavnika, predavača i ostalog osoblja Zavoda, a među njima i Milutin Doroslovac, „pitomac – izdajnik“ (kasniji Milo Dor).

Saopštenje br. 10 završava se sledećim pasusom: „Državna komisija smatra da svi ovi (napred pobrojani – G. B) vaspitači, nastavnici, predavači i ostalo osoblje Zavoda za prinudno vaspitavanje omladine, kao i policijski komesari, pored teških zločinaca JOVANOVIĆA, JONIĆA, BEČAROVIĆA, LJOTIĆA i NEDIĆA, moraju biti strogo kažnjeni za svoj zločinački rad prema našoj omladini.“

Kao što vidimo u knjizi o Vršcu, jedini „pitomac – izdajnik“ nakon pedesetak godina postaje junak romana.

I tako smo napokon došli do tačke u kojoj će profesor biti u potpunosti demantovan iz pera nesumnjivih i autentičnih svjedoka, a sve zbog toga što, premda pismen i obrazovan, iz nekog razloga izbjegava istinu. Poslužimo se, dakle, onim što su o tim davnim i tragičnim danima zabilježila slijedeća petorica autora:

- Teodor Kovač u tekstu „Banatski Nemci i Jevreji“ (vidjeti *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* br. 9, Beograd 2009, str. 23–87);
- Nikola Račić u tekstu „Prilog istoriji vršačkih Jevreja“ (vidjeti pomenuti *Zbornik*);
- Dr Jaša Romano u knjizi *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*, izdanje Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd 1980;
- R. Mitrović u tekstu „Sudbina Jevreja u krajevima gde su folksdojčeri preuzeli vlast aprila 1941“ (vidjeti *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, br. 2, Beograd 1973);
- Aleksandar Stanojlović u tekstu „Tragedija banatskih Jevreja za vreme Drugog svetskog rata“ (vidjeti *Jevrejski almanah* za 1959–1960. godinu, izdanje Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, str. 129–136).

Na ovom mjestu prekidam navođenje relevantnih naslova jer je, po mome sudu, iz goleme mase raspoložive dokumentacije više nego dovoljno citirati samo pojedine fragmente (kako je ovdje učinjeno).

Počnimo, stoga, tekstom Teodora Kovača. Na stranici 54 (nav. djelo) nalazi se vrlo važan fragment jednog od rijetkih autentičnih svjedoka (još uvijek živ, 89 godina). Kovač piše o banatskim folksdojčerima na samom početku rata 1941. godine:

„Višegodišnja huškačka kampanja protiv Jevreja, spektakularni uspjesi nacističke Nemačke na diplomatskom a, posebno, na vojnom planu, mogućnost da se, faktički, prigrabi sva vlast i, što je veoma bitno, pravo na pljačku jevrejske imovine bez ikakve odgovornosti i za simboličnu naknadu, neosporno, doprinelo je u najvećoj meri da Jevreji u Banatu budu isporučeni na nemilost tamošnjeg nemačkog stanovništva. Činjenica da je u Banatu živela srazmerno brojna nemačka manjina, učinila je da sudbina banatskih Jevreja već prvih sati – ne dana već sati – bude donekle različita od sudbine onih u Srbiji. Fanatizovane, nacistički nastrojene mase tih Nemaca, neznatne izuzetke zvali su 'belim čivutima', čim im se dolaskom nemačke vojske stvorila mogućnost, zverski su se bacile na jevrejski živalj. Posebno nemački omladinci i oni srednjih godina prosto su besneli i tražili da vide mučenje, krv, da pljačkaju, da nepoštedno proganjaju sve što je jevrejsko. To masovno učešće banatskih Nemaca u progonima Jevreja činilo je da su protivjevrejske mere u Banatu imale oštrije i svirepiji karakter, da je njima bio obuhvaćen mnogo veći broj žrtava i da su vremenski obavljene u mnogo kraćem roku nego u Srbiji.“

Na stranici 56. Kovač je konkretniji, pa kaže:

„U Pančevu je 22. aprila streljan Aleksandar Haker a Jakob Cadik obešen, u Kovačici ubijen Jene Vajs, učitelj, u Alibunaru dr Hinko Has. Glavnu reč pri određivanju lica za streljanje imao je dr Hans Leitner (Lajtner), advokat, istaknuti član Kulturbunda

koji se pre rata stalno kretao u srpskom društvu i tu bio poznat pod imenom čika Joca. Mrtve su dolazili da vide domaći Nemci, među njima bilo je i trudnica i žena s decom, na samom groblju priređivali su prave orgije, mrtvima čupali kosu, stavljali im cigarete u usta, cilindar na glavu.

U Vršcu glavnu reč u zlostavljanjima imali su istaknuti članovi Kulturbunda Kurt Kirchner (Kirchner) i Eder Gerherd. Okrutni su bili i prema Srbima, šikanirali su ih na razne načine, a u Beloj Crkvi jedno vreme je i Srbima bilo zabranjeno da hodaju trotoarom i tamošnji Nemci gledali su na njih kao da su neka niža bića.“

Profesor piše da se „sa nacifikacijom Kulturbunda počelo tek 1938. kada je vlada Milana Stojadinovića za Treći rajh počela da gubi kredibilitet, a naredna vlada Cvetković-Maček (formirana 1939. – G. B.) nije obećavala dugovečnost ni političke ni ekonomske stabilnosti“. Je li moguće da bilo koja kulturna asocijacija u svega dvije-tri godine do te mjere promijeni svoj karakter, da od „ustanove kulture“ (Z. Žiletić), „čiji su čelnici svi odreda predani katolici“ (Z. Žiletić), za tako kratko vrijeme postane zločinačka falanga? Rekoh već, profesor jest pismen, ali nažalost ne piše istinito. No, idemo dalje. Kovač piše (str. 62):

„...neki vodnik po želji jednog nemačkog omladinca tukao je bičem po polnim organima Mikloša Franka, maturanta srednje škole, dok nije pao u nesvest i tek na intervenciju jednog gestapovca Frank je pošteđen daljeg mučenja. Žiga Piliš masiran je vreloom peglom samo zbog toga što svojevremeno jednom (domaćem – G. B.) Nemcu nije pozajmio kofer. Hotelijer Hari Kon pokušao je da pobjegne, uspeo je da se krije jedno vreme, a kada je uhvaćen, jedan SS-ovski podoficir peglao mu je vreloom peglom gola leđa, vršio je 'plastičnu operaciju' da mu ispravi grbu, a zamerio im se i zbog toga što se 27. marta u svojoj kafani priključio Srbima koji su se veselili. Arminu Armu, prodavcu građevnog drveta, naređeno je da u dvorištu logora podigne

dva-tri vešala. I to je bio akt zastrašivanja jer su u logor pustili vest da će sva jevrejska deca mlađa od 15 godina biti vešana.“

Ono što je u našem kontekstu bitno Kovač navodi na 64. strani kad kaže: „Ta, u ovim krajevima, već vekovima nezamisliva zlostavljanja i ponižavanja bila su uglavnom samo u mestima gde su domaći Nemci imali svu vlast u rukama.“

Ili kako stoji na 69. stranici: „Posle više vekova Banat, na radost tamošnjih, domaćih Nemaca postao je 'očišćen od Jevreja' ('Judenrein').“

Iz opsežnog i dragocenog Kovačevog teksta moglo bi se navoditi još mnogo toga o čemu današnje generacije znaju malo ili ništa, ali zbog nedostatka prostora donosim još svega dva kraća pasusa sa 77. stranice:

„Jevreja iz Banata posle toga više nije bilo u životu. Ubijeno je 92,8% banatskih Jevreja, a ostali su spaseni, jer su u vreme interniranja i deportacije bili van Banata. Ni u jednoj oblasti Jugoslavije procenat stradalih Jevreja nije bio tako veliki kao u Banatu...“

„Sudbina Jevreja u Banatu predstavlja svakako fenomen svoje vrste. Dok su uništenje Jevreja u drugim krajevima Jugoslavije gde nije bilo domaćih Nemaca, kao i drugde u Evropi, sprovodili specijalni odredi Gestapoa, službi bezbednosti ili redovnih oružanih snaga, u Banatu su ih znatnim delom pohapsili, mučili, opljačkali i uputili na gubilišta njihovi sugrađani, poznanici, susedi.“

Zainteresiranog čitaoca upućujem da nađe i pročita Kovačev integralni tekst. Za razliku od nekih drugih autora, on piše o banatskim Jevrejima i njihovoj tragičnoj sudbini za koju su u znatnoj mjeri „zaslužni“ upravo oni koji se spominju u vezi sa Šinterajem, u Vršcu, u Banatu. Nadam se da je i ovoliko (koliko sam citirao) dovoljno da se vidi čija je istina u ovome sporu patvorena. No, rekli smo, idemo dalje, ima toga još. Na primjer, u istom, devetom broju *Zbornika Jevrejskog istorijskog muzeja* (iz godine 2009), u tekstu „Prilog istoriji vršačkih Jevreja“ na 104. strani Nikola Račić kaže:

„Kada su popodne 11. aprila 1941. godine Nemci zauzeli Vršac, grupa folksdojčera, članovi lokalnog Kulturbunda, provalili su u sinagogu i demolirali je. Pokupili su Toru, svete knjige i ostalo što je potrebno za bogoslužjenje, odneli sve to u nemački kazino i spalili u dvorištu. Nemci su jedno vreme tokom okupacije koristili sinagogu kao zatvor.“

Račićev opsežniji tekst bavi se najvećim dijelom (kao što i naslov upućuje) sveukupnom istorijom vršačkih Jevreja, tako da navedeni fragment donosim kako bi iz još jednog kompetentnog izvora prikazao pravo lice tamošnjih kulturbundovaca, tih, po Z. Živkoviću, „predanih katolika“.

Evo šta o ulozi folksdojčera u svojoj knjizi, između ostalog, kaže Jaša Romano:

– „Od domaćih Nemaca – folksdojčera, Gestapo je obrazovao posebnu vojnu jedinicu – 'Bataljon 64', čiji pripadnici su vršili streljanja komunista, pripadnika NOP-a i Jevreja u Jajincima i u nekim drugim mestima, a kasnije su, kada je oformljen, obezbeđivali logor Sajmište“ (str. 60);

– „Potpuno identičnu organizaciju za 'rešenje jevrejskog pitanja' obrazovao je Gestapo i u Banatu. Za rukovodioca te organizacije postavljen je SS-poručnik Keseler koji je dozvolio domaćim Nemcima – folksdojčerima primenu zverskih zlostavljanja nad Jevrejima i pljačku njihove imovine“ (str. 61);

– „Činjenica je da su folksdojčeri pružili ogromnu pomoć Gestapou u sprovođenju protivjevrejskih mera i pljačke jevrejske imovine, i to ne samo u Srbiji i Banatu, već i u ostalim krajevima Jugoslavije. Po direktivama iz Berlina, oni su otpočeli sa prikupljanjem podataka o Jevrejima nekoliko godina pre napada Nemačke na Jugoslaviju. Zahvaljujući tome, Gestapo je raspolagao podacima o brojnom stanju Jevreja u pojedinim mestima, njihovom imovnom stanju, jevrejskim trgovinama i preduzećima, društvenim i verskim organizacijama, jevrejskim bibliotekama, važnijim istorijskim knjigama i dokumentima, vrednim kulturnim i umetničkim predmetima u vlasništvu

pojedinih Jevreja itd. Od posebnog značaja za Gestapo su bili podaci o Jevrejima pripadnicima KPJ i SKOJ-a, kao i o njihovim simpatizerima. Na osnovu tih podataka Gestapo je uspeo za vrlo kratko vreme da organizuje i sistematski sprovede planirane protivjevrejske mere – od pljačke jevrejske imovine do fizičkog istrebljenja Jevreja, genocida“ (str. 61);

– „Neshvatljivo je koliko su Nemci i folksdojčeri uživali u zlostavljanju i ponižavanju Jevreja na javnim mestima: premalčivali su ih pri susretima na ulici, uprezali u kola, organizovali posebne 'priredbe za uveseljavanje', itd. Na tim 'priredbama' prisiljavali su Jevreje da nagi plešu, preskaču jedni druge, pevaju, gutaju pikavce i pepeo kao 'dijetalnu hranu', itd.“ (str. 65).

Ako se uzme u obzir da knjiga Jaše Romana, iz koje su uzeti prethodni citati, ima 590 stranica velikog formata, jasno je da sam bio više nego restriktivan u izvođenju dokaza.

Na redu je članak pod naslovom „Sudbina Jevreja u krajevima gde su folksdojčeri preuzeli vlast aprila 1941“, koji je R. Mitrović objavio u *Zborniku Jevrejskog istorijskog muzeja*, broj 2, 1973. godine. Napis pod karakterističnim (i dragocjenim) naslovom zapravo nije dugačak budući da je štampan na svega sedam stranica, a na jednoj od njih je objavljena i fotografija vješanja Viktora Eleka, direktora fabrike šećera u Petrovgradu (Zrenjaninu) 1941. godine. Bilo bi korisno preštampati ga u cjelosti, ali kako to ipak nije moguće, prenosim svega jedan detalj koji više nego plastično opisuje položaj, ulogu i moć koju su folksdojčeri imali u tim strašnim vremenima. Govoreći o ponašanju profesorovih „predanih katolika“ u pljački tuđe imovine, pisac na 270. stranici citira jedan ustaški dokument, odnosno pismo – žalbu koju pobočnik logora u Rumi (u Sremu pod NDH) šalje Ustaškom stanu u Zagrebu, a u kojoj se ustaša žali na folksdojčere: „Oni uvek vide prvo sebe i svoje interese. Nije još dovoljno pljačke. Uzeli su sve što je bolje i što god su hteli. Sve židovske i srpske radnje, sve magacine, svuda su oni kome-sari, i sve gde ima malo više kapitala, sve je u njihovim rukama

i sada bi još hteli i ovo malo stvari koje su nama od prijeko potrebe. Žalba se odnosila na otimanje ustaša i domaćih Nemaca o inventar bivše Dunavske banovinske štedionice.“

Kako je profesoru Z. Žiletiću pitanje imovine očigledno **veoma važno** (možda zbog restitucije), našao sam da je više nego **zgodno** navesti ovaj slučaj koji pokazuje na koji su način **njegovi** štićenici dolazili do imovine koju su im navodno oteli **titoištički** elementi. Profesor nastoji da opovrgne moju historiju, **a njegovu**, evo, ruši jedan ustaša. Kome da vjerujemo, **moćnom lavu** ili **pjegavoj hijeni**?

Nije, međutim, bez značaja za ovu diskusiju ni ono mjesto (u tekstu R. Mitrovića, str. 265) na kojem autor piše:

„Atmosferu i političko raspoloženje u kojoj je dr Sep Jan-ko sprovodio nacističke principe organizovanja i rukovođenja posebno ilustruje činjenica da je u to vreme priliv članstva u Kulturbund bio toliki da je sredinom 1940, iz tehničkih razloga, prijem morao privremeno biti obustavljen. Novembra iste godine prijem je ponovo omogućen i ubrzo je dostigao rekordan broj od 450.000 članova uključenih u 402 mesne grupe...”

...Atmosferu u tim danima 'Deutsches Volksblatt' je, 18. aprila 1941, opisao sledećim rečima: 'Bez specijalnih uputstava, u svim naseljima nemačke nacionalne grupe skoro istovremeno istakle su se zastave sa kukastim krstovima na svim kućama. Bez poziva i parola znao je svaki pojedinac šta mu je dužnost da učini u datom trenutku. Nemajući oružja, prešli su naši ljudi na delo, nabavivši za prvi trenutak potrebne puške kako bi na taj način razoružali ostatke jugoslovenskih trupa i održali red i bezbednost. Oni se nisu kolebali ni časka, i kada je nastupio trenutak, nagnali su, bilo rečima, bilo oružjem, veće i manje jugoslovenske jedinice da polože oružje.“

Iz citiranog se vidi šta je radio Kulturbund (odnosno Volk-sdeutsche Kampfgruppen) i da nije oskudijevao u članstvu ni u zastavama („na svakoj kući“). Vjeruje li profesor bar njemačkim izvorima, kad već do ovdašnjih ne drži? I tako, malo-pomalo,

Branislav POPOV Miša

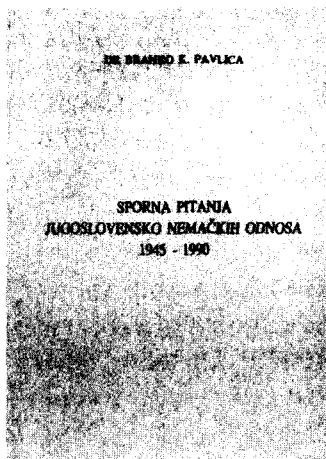
NEMAČKI ZATVORI
I KONCENTRACIONI LOGORI
U BANATU 1941-1944

dodasmo i do posljednjeg od naslova (koje sam za ovu svrhu predložio), do danas već slabije poznatog (i najstarijeg) napisa koji je u *Jevrejskom almanahu* (za 1959-1960) pod naslovom „Tragedija banatskih Jevreja za vreme Drugog svetskog rata“ objavio Aleksandar Stanojlović: „Fanatizovane mase 'folksdojčera', stoprocentno nacionalsocijalistički raspoložene, čim im se dolaskom nemačke vojске stvorila mogućnost, bacile su se zverski na ovdašnji jevrejski živalj. Nemačka omladina i ljudi srednjih godina prosto su besneli i tražili da vide mučenja, da vide krv, da vide pljačku i nepoštedno ganjanje svega što je jevrejsko. Takav postupak osuđivao je samo mali broj Švaba, stariji i trezveniji ljudi, oni koji su inače antihitlerovski bili raspoloženi, ali te ljude niko nije slušao.“

Kao što se vidi iz priloženog citata, autor „Jevrejskog almanaha“ davne 1959. godine priznaje da je među ovdašnjim folksdojčerima postojao „manji broj Švaba, starijih i trezvenijih ljudi, antihitlerovski raspoloženih, koje niko nije slušao“. Zar i to ne pokazuje da su tekstovi koje sam naveo bili korektni i objektivni? Kad bih, na primjer, naveo samo podatke iz knjige *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941-1944*. Branislava Popova Miše (izdanje Instituta za savremenu istoriju, Beograd 1992), u kojoj autor navodi (str. 303-306) samo pregled grupnih hapšenja (i streljanja) u naseljenim mestima (u Banatu), profesor bi možda prigovorio da sam tendenciozan i jednostran, dok ovako to ipak ne može učiniti. Pogotovo što ne navodim ništa od obilja materijala koje donose tekstovi kakvi su, na primer: „Logori Banata – poprište borbe“ (*Dnevnik*, Novi Sad, 7-24. april 1981), „Bagljaš – krvavo stratište“ (*Dnevnik*, Novi Sad, jul

1975), „Borba žena Banata u fašističkim zatvorima i logorima“ (B. Popov, zbornik *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji 1941–1945*, Novi Sad 1984), „Sistem nemačke okupacione vlasti u Banatu 1941–1944“ (Šandor Veg, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 35, Novi Sad 1961), „Dani smrti na Sajmištu“ (D. Ivanović – M. Vukomanović, Novi Sad 1969), „Zatvori, koncentracioni i radni logori u Banatu 1941–1944“ (*Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 39, Novi Sad 1964) itd. Kroz duge decenije objavljena je silna literatura koju moderni revizionizam (domaći i strani) ipak nije u stanju demantirati. Međutim, dok recimo N. Tolstoj, Robert Farison (lingvista, negira gasne komore Aušvica), Rudolf Germar (kemičar, u zatvoru zbog osporavanja genocida nad Jermenima), Alen Tejlor (jedan od najuglednijih poslijeratnih britanskih istoričara), Pjer Renuven (doajen historije međunarodnih odnosa), Dejvid Irving (poricatelj holokaušta osuđen na tri godine zatvora zbog izjava iz 1989. u kojima je negirao postojanje gasnih komora u Aušvicu; u zatvoru proveo jednu godinu, a onda protjeran iz Austrije, uz zabranu povratka, dok mu je ostatak kazne preinačen u uslov) ili Nolte (autor teze o responzivnom porijeklu nacizma) u svojim sredinama nisu osigurali značajniju podršku spornim stavovima (ali jesu čak i sudske osude), mi ovdje očigledno idemo u suprotnom pravcu, kao da povremeno srljamo u neku vrstu historijske kaljuge. Kao ilustracija tog sunovrata može ponajbolje poslužiti poplava neoustaških žalopojki nad blajburškim danima po okončanju rata. Da ovaj tekst i bez toga nije preopširan, ne bi bilo naodmet navesti samo naslove kojima ta negativna historija na svaki način nastoji oprati zločin Pavelićevog režima, a ni ovo o čemu mi raspravljamo nije bitno drukčije. Doduše, postoje i specifičnosti, koje se možda mogu ali ne moraju uvažiti. Tako, na primer, dvotomna „Prosvetina“ Enciklopedija iz 1968. godine pominje folksdojčere, dok ih u Općoj enciklopediji Krležinog Leksikografskog zavoda iz nekog razloga nema, ali bi nas analiza takvih detalja daleko odvela.

Ono što mi na neki način posebno smeta u profesorovom shvaćanju fer-pleja (i objektivnosti) odnosi se na prikazivanje navodnog nehumanog odnosa poslijeratne (jugoslovenske) vlasti prema najnemoćnijim, tj. prema djeci. U tom smislu, on kao priređivač već spomenute (i ocijenjene) knjige *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, nalazi za shodno da (str. 172–177) navodi veće ili

manje fragmente iz trećeg toma dokumentarne serije „Leiden-sweg der Deutschen in kommunistischen Jugoslawien“, ali mu ne pada na pamet da jednom jedinom riječju (u svom tekstu u *Danasu*) spomene opsežnu (str. 321) knjigu o spasavanju hiljada i hiljada folksdojčerske djece u spornom razdoblju, koju je pod naslovom *Plavo, crno, crveno* objavio Petar Šušnjar, jedan od svjedoka tih zbivanja (izdavač „Dnevnik – novine i časopisi“, Novi Sad 2006) jer takvi primjeri profesoru, izgleda, ne znače mnogo.

I kad se već govori o „ženama i djeci“ (na šta stavljaju glasak manje-više svi autori koji pišu o poratnim logorima za folksdojčere) u knjizi Branislava Popova Miše *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941–1944* (izdanje Instituta za savremenu istoriju, Beograd 1992, str. 21) možemo naći podatke o tome da se te žene u Pančevu 21. aprila 1941. nisu samo „šalile“ s nemoćnim jevrejskim starcima, kao „žene i djeca“ u Vršcu. U Pančevu žrtve nisu bili Jevreji nego Srbi koji nisu bili izloženi preziru i poniženju već izvedeni na suđenje, o kojem autor spomenute knjige piše ovako:

„Suđenja u pravom smislu reći nije ni bilo. Optuženima nije data mogućnost da se brane, nekima čak ni da govore, a sud se

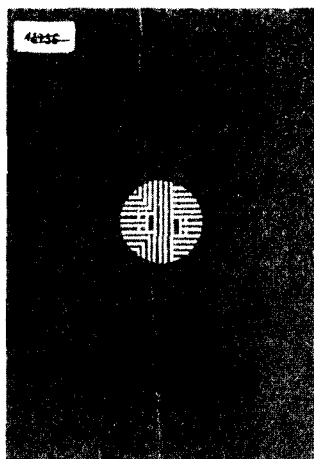
nije baš ni upinjao da 'dokaže' njihove krivice. Celo suđenje četrdesetoricu ljudi trajalo je svega dva sata.

Nikakva formalna presuda nije donesena. Predsedavajući je usmeno saopštavao žrtvama: 'Ti - štrik... Ti - kuglu!', stavljajući im time na znanje ko će biti obešen, a ko streljan...

Presuda je izvršena istoga dana u 14 sati. Žrtve su prebačene kamionima na pravoslavno groblje. Kod pripremljenih vešala, zadržano je njih osamnaest... Vešanje je pretvoreno u svojevrsnu zabavu. Mnogstvo Nemaca i Nemica se sakupilo - oni su bili posmatrači, veseli, čak razdragani. Dobacivali su da bi tako trebalo učiniti i sa ostalim Srbima, a žrtve su nazivali pogrdnim imenima. Poigravali su se sa obešenima, koji su visili o konopcima, i zavlačili im grančice u uši i noseve, uz grohotan smeh i povike."

Ovi koji na čelu sa profesorom Žiletićem danas pišu kako su te iste „žene i djeca“ stradavale u poslijeratnim logorima neće reći da su se one niti tri godine ranije „poigravale sa obešenima“, da su im, mrtvima, „u uši i noseve zavlačile grančice“. Tako valjda izgleda „patvorena“ istorija.

Tema poput ove svakako zaslužuje temeljit pristup, a to znači i uvažavanje svih relevantnih napora. Vrlo mi je žao što zbog nedostatka prostora ovom prilikom ne mogu posvetiti dovoljno pažnje djelima kao što su *Divizija 'Princ Eugen'* Srđana Božovića (izdanje Narodnog muzeja, Pančevo 2011) ili *Sporna pitanja jugoslovensko-nemačkih odnosa* dr Branka K. Pavlice (izdanje autora, Beograd 1998), da i ne govorim o naslovima kao što su *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu* (J. Mirnić, Novi Sad, 1974), *Obeštećenje jugoslovenskih žrtava nacizma* (N. Kosovac, Beograd 1964), *Reparacije* (B. Nikolajević, Sarajevo 1956), *Od Versaja do*

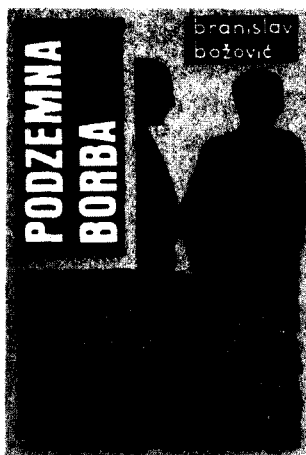

Danciga (Č. Popov, Beograd 1976), *Neonacizam danas* (A. Kolendić, Beograd 1965), *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu* (N. Živković, Beograd 1975), *Plansko i nasilno raseljavanje Jugoslovena tokom Drugog svetskog rata* (M. Milić, JRMP, 1964), kao i knjiga Pavla Šosbergera *Jevreji u Vojvodini*, te brojni napisi u časopisima i štampi općenito.

I da se još jednom vratimo profesorovom načinu podvaljivanja jer je manje važno kad on to čini meni (knjiga *Djed Geza* u izdanju Fondacije Heinrich Böll, Beograd 2007), a svakako je mnogo važnije kad to čini Srbiji i Srbima. Naime, da bi nekako ublažio značaj formiranja divizije „Princ Eugen“, sastavljene izgleda (prema njegovom mišljenju) od nevinih zločinaca, profesor između ostalog (u listu *Danas*) tvrdi: „Takve formacije (kakva je bila spomenuta zloglasna divizija – G. B.) u službi Trećeg rajha su od početka Drugog svetskog rata imali i Britanci, Francuzi, Holandani, Indusi, pa čak i Srbi (na čelu sa Strahinjom Janjićem u činu 'untersturmfirera'), a ne samo Hrvati i bosanski Muslimani.“ Ako za trenutak zanemarimo sve ostale i zadržimo se isključivo na Srbima kao hitlerovcima, iz (za tu stvar) kompetentnih ovdašnjih izvora možemo saznati bitno drugačije, odnosno sasvim suprotne podatke. Tako u svojoj knjizi *Ko je ko u Nedićevoj Srbiji 1941–1944.* (izdavači „Prosveta“ i IPS Media, Beograd 2009) u takve teme upućeni autor Simo C. Ćirković piše o pomenutom Janjiću ovako: „Janjić, Strahinja N. (Klenje, Srez mačvanski, 13. april 1906 – Hamilton, Kanada, posle 1964), predsednik kragujevačke opštine, šef srpskog Gestapoa. Otac Nikola, majka Bosiljka, rođ. Ristić. Bio je u vojnoj službi od 1923. u Beogradu, Otočcu, Vinkovcima i Bitolju, a penzionisan je 16. novembar 1938. u činu poručnika, odakle je, u stvari, bio otpušten iz službe zbog pijanstva i drugih kažnjivih dela. Potom je bio sekretar Trošarin-ske uprave u Beogradu. U Aprilskom ratu bio je mobilisan kao rezervni kapetan. Pod okupacijom bio je najpre predsednik kragujevačke opštine, te je odgovoran za krvavo stradanje đaka oktobra 1941. Krajem 1941. premešten je u Beograd, i od 18. maja do

6. juna 1942. bio zatočen na Banjici. U personalnom aktu od 15. jula 1942. naveo je da je komandant odeljenja za specijalne zadatke kod ministra – predsednika, koji je imao veliku rezervu prema njegovom delovanju. Kao nemački saradnik bezuspešno je pokušavao da stvori jedinicu znanu kao Srpski Gestapo (kasarna u ulici Starine Novaka 24), ali nije imao nikakvog uspeha. General Nedić smatrao je da ta organizacija 'u najgoroj meri šteti interesima srpskog naroda'. Njegovi nalogodavci poslali su ga sa još 22 saradnika 26. aprila 1943. na obuku u Berlin, a njegovu poziciju preuzeo je Svetozar Nećak. Od kraja februara 1944. pripadnici njegove grupe korišćeni su pojedinačno kao agenti. Sve do 1945. Nemci su ga držali u internaciji u Oranienburgu kod Berlina, gde je korišćen kao agent. Uspeo je zatim da se uvuče u angloameričku zonu i da 1946. emigrira u Kanadu. Radio je razne fizičke poslove, a kada je stekao kapital, počeo je da se bavi kupoprodajom nekretnina. Izvesno vreme držao je prihvatilište za iznemogle i stare osobe. Ime je promenio u Dan Savić. Zbog učešća u likvidaciji kragujevačkih đaka i rukovođenja Srpskim Gestapom proglašen je, u odsutnosti, ratnim zločincem. Bio je oženjen Đulijanom (Đurđinom), rođ. Đorđević, 1911, iz Šapca, s kojom je imao sina Nikolu (rođen 1932), da bi se u izbeglištvu oženio Nemicom. U tom braku nije imao dece. Sin mu je kao student i ragbista emigrirao 1958, te se u izbeglištvu i oženio“ (str. 224).

Ali da bi profesor Z. Ž. bolje upoznao ličnost o čijim postignućima tako samouvjereno zbori, možda nije suviše podsjetiti na ono što u svojoj već davnoj knjizi *Podzemna borba* („Sedma sila“, Beograd 1964) piše istoričar Branislav Božović, možda i ponajbolji poznavalac tipova kakav je Strahinja Janjić. O tom

profesorovom favoritu koji (kako smo vidjeli iz prethodnog izvora) među Srbima nije uspio prikupiti više od stotinu dobrovoljaca za svoj naum, pa prema tome nije ni formirao diviziju (divizija „Princ Eugen“ je među banatskim Švabama – folksdojčerima u ljeto 1942. brzo sakupila čak 20.000 dobrovoljaca). Evo što, između ostalog, kazuje Božović, koristeći (možda zbog profesora?) njemačke izvore:

„Mnogobrojni ekscesi pripadnika 'Srpskog Gestapoa' dobro su došli nedićevcima i ljotićevcima za preduzimanje odgovarajućih intervencija kod Nemaca, za prikupljanje žalbi i protesta stanovništva protiv Janjićevih ljudi, da bi im sve to poslužilo da kod okupacionih vlasti onemoguće 'Srpski Gestapo' kao konkurenta koji im ugrožava pozicije. Naposletku se i Nedić, 22. februara 1943, obratio nemačkom vojnom zapovedniku predočavajući mu da je Janjić notorni kriminalac, a pripadnici njegove organizacije ljudi mračne i sumnjive prošlosti. Na kraju ove žalbe navodi se da ova 'nemoguća organizacija' samo nanosi štete Nedićevoj upravi i 'nemačkoj uniformi'...“ (str. 80).

Međutim, kaže Božović (str. 81): „Za Gestapo... nije ni bilo bitno koliko su tačne optužbe protiv Janjića, već kakve će koristi imati od njega.“ No kako od Janjića nije bilo nikakve koristi (već samo silne štete), „Gestapo je morao da razmotri (Božović, nav. djelo, str. 82) celishodnost daljeg postojanja 'Srpskog Gestapoa'. Rukovodioci Gestapoa su prvih meseci 1943. godine sve više dolazili do zaključka da izbor čoveka kakav je bio Strahinja Janjić za rukovodioca tajne organizacije (dakle, ne divizije – G. B.) nije bio srećan.“

Na ovom mjestu preskačem fragmente o razvlašćivanju Janjića i prebacivanju njegove grupe od 26 ljudi u Njemačku, gdje su „među jugoslavenskim i drugim stranim radnicima činili razne zloupotrebe, ucene i pljačke“.

I napokon Božović (nav. djelo, str. 194–196) pod međunaslovom „Konačna ocena o šefu 'Srpskog Gestapoa'“ donosi (u prevodu) njemačke dokumente, pa kaže (citiram ogoljen tekst,

bez marginalije, na primjer signatura i sl. – G. B.): „Posle pretrpljenih neuspeha i niza zloupotreba Strahinje Janjića u Srbiji i Nemačkoj Gestapo je konačno bio prinuđen da dà negativnu ocenu o svom 'pouzdanom agentu': 'apsolutnom germanofilu'. O tome rečito govore dva citirana dokumenta.

Dokument broj 13

Beograd, 4. januar 1944.

GLAVNOJ UPRAVI BEZBEDNOSTI REICH-a

Predmet: JANJIĆ STRAHINJA, Srbin,
rođen 13. aprila 1906. u Klenju,
Mačvanski srez, stanuje u Berlinu.

Prema jednom ovde pribavljenom poverljivom izveštaju, Janjić je nedavno među srpskim radnicima u Berlinu izazvao pravu uzbunu, i na taj način stvorio kod srpskih radnika takvu nesigurnost da su ovi u strahu pred njim, na razne načine bežeći, napuštali Berlin.

Janjićev specijalitet treba da je da srpske radnike bez stvarnog razloga ili samo otrcanim optuživanjem hapsi, posle čega po pravilu sledi intervencija prijatelja i prijateljica uhapšenih.

Uz obećanje da će izdejstvovati puštanje na slobodu imenovanog, J. navodno vrši i na ženske moliteljice većinom pritisak, koji mahom daje pozitivan rezultat, da jednu noć spavaju sa njim, ili daje isto obećanje kad mu se daju životne namirnice ili cigarete.

Pošto Državna policija uhapšenike ionako na nekoliko dana pušta na slobodu zbog pomanjkanja dokaza, J. se navodno prsi svojim visokim vezama i puštanje na slobodu pripisuje svom uticaju. (Posle ovoga, u originalu, dolazi

rečenica precrtana olovkom: J. primenjuje među srpskim radnicima na području Reicha srpske metode i šteti nemačkim interesima.)

Molim uzeti na znanje i u eventualni postupak.

SS major:
(potpis nečitak)

Dokument broj 14
Beograd, 28. april 1944.

GLAVNOJ UPRAVI BEZBEDNOSTI REICH-a

Predmet: Srbin Strahinja Janjić,
rođen 24. aprila 06. u Klenju

Iz ovde raspoloživih predmeta o gore imenovanom vidi se da se kod Janjića radi o više nego sumnjivoj ličnosti kojoj se, međutim, ne mogu poreći inteligencija i, pre svega, sposobnost prilagođavanja. Prema ovdašnjem gledištu, J-a treba ceniti kao konjunkturistu i reklamera, kome je pre svega stalo do toga da se kod nemačkih nadležstava prikaže u povoljnom svetlu, da bi onda, snabdeven svim mogućim ovlašćenjima i nalogima, stvorio moćnu poziciju za svoje lične interese.

Izgleda umesnim da se J. konačno otpusti kao agent i natera u Nemačkoj na rad. Do sada nije postigao ništa pozitivno, nego ga treba smatrati fantomom koji je nemačka nadležstva stajao mnogo vremena i rada, a da nisu mogli biti ostvareni rezultati koji bi bili vredni pomena.

Rukovodna ustanova državne policije, Beč, obaveštena je u istom smislu, pošto se i tamo nalaze predmeti o Janjiću.

Po nalogu SS majora Wienecke

Sad kad smo napokon iz vjerodostojnih (gestapovskih) izvora saznali kako je svoju nacističku karijeru okončao ovaj nesvakidašnji primjerak ljudskog roda, postavlja se više pitanja. Zašto sam, kao prvo, posvetio toliko (dragocjenog) prostora toj pratuvi? Da je po meni, ovakva spodoba se u ozbiljnim spisima ne bi pominjala bez obzira na sve zlo koje je počinio. Zbog čega ga pnda ugledni univerzitetski profesor (da ne nabrajam sve titule i zvanja prof. dr Z. Žiletića) spominje u važnom historijskom kontekstu? Biti komandant jedine nacionalne nacističke divizije u okupiranoj Evropi nije možda ravno položaju i karijeri maršala Petena, ali se ne može ni potcijeniti ili zanemariti. Zašto profesor tvrdi da je dotična bitanga formirala srpsku nacističku diviziju kad se to nije dogodilo? Janjić je imao ambiciju da zamijeni Nedića, a ne da ratuje na raznim frontovima i bojištima. Janjić je bio policijska njuška, navikla da bije, muči i ubija vezanog protivnika. Nije bio vojnik koji bi se (kao komandant divizije) sukobio sa nekom vojnom formacijom s kojom mora da se nosi čitava jedna divizija! Kako profesor može povući znak jednakosti između dvadeset hiljada vojnika divizije „Princ Eugen“ i šačice od stotinjak baraba iz kasarne u Ulici Starine Novaka 24? Ugledni germanista nije, kao što se vidi, uspio da prevari jednog ovako namrgođenog autora (kakav sam ja), ali jest, po svemu sudeći, blagodarnog episkopa Lavrentija?! Da nije, zašto bi brižni vladika pružao podršku profesorovoj asocijaciji? Ta koristeći čemernog Janjića Strahinju kao legitimnog predstavnika srpskog naroda, profesor nanosi tom narodu neviđenu sramotu. Kako je moguće da Z. Žiletić danas ne vidi ono što je Milan Nedić vidio prije 70 godina? Da neće jednog dana profesor i Nedića promovisati među titoiste? A Janjić nije bio samo alkoholičar već i bigamista. Ako mu se i to oprost, bio je pride i djecoubica u Kragujevcu, a to mu nikada neće biti oprašteno. Bio je pijun i špijun, ništarija i propalica, ucjenjivač i potkazivač, odrekao se (što bi rekla braća i sestre) imena i plemena, nema zla ni mizerije koje nije počinio pa gdje baš takvog da profesor prikači Srbima na čelo!?

Na ovom mjestu, kad već citiram Milana Nedića, valja reći da je on (odnosno njegovi ljudi) „najzaslužniji“ što sam odraštao bez svog beogradskog djeda, budući da ga je na prijavu Nedićevog agenta Špartalja uhapsio Gestapo i „smjestio“ u banjički logor, gdje su nad žalosnom i tragičnom sudbinom zatočenika gospodarili Nedićevi zločinci Vujković i Kosmajac. O tome je, kao što je poznato, na otvaranju Muzeja banjičkog logora nadahnuto govorio preživjeli nekadašnji banjički sužanj a potonji predsjednik Srpske akademije nauka i umjetnosti Velibor Gligorić. Tu je, na Banjici, moj djed i ubijen svega mjesec dana nakon što je armijski đeneral pristao da bude Hitlerov namjesnik u Srbiji. Uostalom, evo kako svoj položaj novopostavljenim načelnicima okruga 27. decembra 1941. godine sam Nedić objašnjava: „Mi moramo da se sa stvarnošću pomirimo. Ovde je okupator. Vi znate da po međunarodnom pravu on ima vlast upravljanja nad našom otadžbinom (zar slično ne tvrdi pedesetak godina kasnije i autor *Genocida nad nemačkom manjinom...*? – G. B.) i što nam je dao ovoliko samostalnosti u rukovođenju unutrašnjim poslovima (da možemo hapsiti, mučiti i ubijati – G. B.), to je njegova dobra volja... Zato mi moramo sa Nemcima lojalno sarađivati. Oni će nam olakšati u mnogom ovaj naš gorak život, moramo se pokoriti sudbini i čekati svoj suđeni čas. A i naš narod kaže, koga moraš moliti nemoj ga ljutiti“ (navedeno prema knjizi dr Dragoljuba Petrovića *Kvislinške formacije u Srbiji tokom Drugog svetskog rata*, Megatrend univerzitet, Beograd 2008, str. 50). Nedić se, dakle, ovdje citira ne da bi se rehabilitirao jedan ratni zločinac već da bi se njegovim riječima demantirale Žiletićeve obmane.

Priču moram privesti logičnom kraju, a za kraj sam („Zucker kommt zu letzt“) ostavio ono najgorče, ostavio sam Vršac u kojemu je, kao što smo vidjeli, svako zlo počelo. Pažljiv čitalac mogao je zapaziti da sam se u dosadašnjem izlaganju materijala koristio metodom koju je još Ejzenštajn zvao „montažom

atrakcija". Budući da sam dosljedan autor, taj će postupak sve do konca ovog teksta biti konzekventno proveden. U tome će mi, vjerujem, sasvim sigurno pomoći jedan briljantan naslov o kome se u našoj javnosti gotovo ništa nije reklo, premda zaslužuje da mu se posveti dužna pažnja. Riječ je o knjizi Ivana Singera *Blagoslov moga oca* (Moje spasenje), u izdanju Gradske biblioteke u Vršcu, 2006. godine. Mislim da ovu dragocjenu knjigu ne mogu predstaviti bolje nego što je to učinio Aleksandar Lebl, pa sa njenih zadnjih korica prenosim tih nekoliko njegovih rečenica:

„Knjigu Ivana Singera *Blagoslov moga oca* čitao sam još u originalu na engleskom jeziku drukčije od većine ostalih čitalaca na bilo kojem jeziku. Ona dobrim delom govori o događajima koji su isti kao moji ili slični njima, kad je reč o vremenu II svetskog rata i Holokausta. Obojica smo se upisali na studije u Beogradu 1940. godine, kada je već bila stupila na snagu Uredba o *numerus claususu*, a mi primljeni na osnovu zasluga naših očeva i prošli smo kroz poniženja i zlostavljanja posle agresije nacističke Nemačke 1941. godine; te godine smo sa lažnim ispravama pobjegli u Split; bili smo u italijanskim logorima i završili u partizanima; izgubili smo mnoge drage članove svojih porodica, između ostalih on oca, majku i sestru, a ja majku. Nismo se poznavali iako smo se možda sretali u Beogradu ili Splitu, ali sam poznavao njegovog najboljeg druga, koga stalno pominje u knjizi i koji sada živi u Beogradu. Razumljivo je da me je čitanje stalno podsećalo na sopstveni život, pa i uzbuđivalo.

Ostavljajući na stranu moj subjektivni pristup, smatram da je ova knjiga dobro, zanimljivo i nepristrasno napisana, a uz to je i veoma korisno štivo za sve one koji se žele upoznati sa

životom Jevreja u Banatu, sa njihovom sudbinom koja je ista kao i sudbina drugih Jevreja u Srbiji, bivšoj Jugoslaviji i cijeloj Evropi. Jednom reči s Holokaustom koji je odneo najmanje šest miliona jevrejskih života. Pišući ovo, ne zaboravljam na žrtve među Romima, sovjetskim ratnim zarobljenicima, političkim protivnicima nacizma, mentalnim bolesnicima, homoseksualcima i drugima. Širenje znanja o nastranosti učenja i neljudskoj prirodi nacizma i njegovih nasljednika – kojih ima i danas, pa ponegde i jačaju – doprineće, moramo se nadati, da se spreči ponavljanje takvih mračnih mrlja na savesti čovečanstva.“

Odlučivši se za dosljednu provedbu koncepcije „montaže atrakcija“ suočio sam se sa praktičnim problemom – kako iz toliko obimne knjige (460 stranica) citirati Singerov izvještaj o smrti u Vršcu, kad se taj izuzetan odlomak proteže na 30 stranica (str. 398–428)? On, međutim, istovremeno uvjerljivo pokazuje da se i danas (1998. godine kad je Singer završavao knjigu) može tačno i precizno rekonstruirati sudbina ne samo dvije stotine predratnih vršačkih jevrejskih porodica (čije je groblje 1958. godine uništeno, valjda u skladu sa legendarnom besmislicom – šta će im groblje kad su već svi ionako mrtvi?) nego jednako tako i njemačkih, ako se to zaista ozbiljno želi. Napokon, ako je ništariji kakva je bio Janjić posvećeno onoliko riječi, kako da se Singeru uskrati prostor za istinu o tragediji? Pogotovo što svjedoči o Vršcu.

Rješenje sam našao u kraćenju. Ponekad u životu nije važna ljepota, važne su činjenice koje nije moguće osporiti. Evo, dakle, Singerovih istina:

– „Pamtim lik jedne moje drugarice, devojke nešto mlađe od mene. Pomagao sam joj u matematici. Bila je malo debljuškasta. Bila je Jevrejka i morala je da plati životom. Bila je obešena zbog onog što je bila, za greh što se rodila. Zvala se Lici Kadelberg. Izbrisana je iz sećanja ljudi osim moga.“

– „Pamtim Balogove. Geza Balog bio je najbolji prijatelj mog dede. Žena mu se zvala Rožika. Imali su ćerku Magdu i sina

Minju. Minja je preživeo rat u ratnom zarobljeništvu u Nemačkoj zahvaljujući Međunarodnom crvenom krstu. Ostali članovi porodice su ubijeni: Geza Balog u Topovskim šupama u Beogradu, a Rožika i Magda u logoru Sajmište, blizu Zemuna. Poslednji put sam video Magdu kada smo se sreli na ulici u Beogradu. Nosila je žutu šestokraku zvezdu, bila je jako bleđa, ali još i lepša. Razgovarali smo o mogućnostima bekstva. Kuda? Kako? Sirota Magda. Nikada neću zaboraviti njeno plemenito lice. Želela je da živi i nadživi zlo, ali nije uspeła. Ugušili su je u automobilskoj gasnoj komori, kao i mnoge druge jevrejske majke, supruge i kćeri Banata i Beograda.

Sećam se i mnogih drugih. Esti Zonenšajn, devojka moja vršnjakinja. Majka joj je bila udovica. Ne sećam se od čega su živele, mislim da joj je mati bila švalja. Bile su siromašne. Esti je bila pametna i dobro obaveštena. Godine 1940, kad su Nemci već bili u Poljskoj, Esti nam je donosila vesti o strahotama za Jevreje u Poljskoj. Sećam se kad nam je pričala o pismima iz Poljske sa skrivenim porukama napisanim ispod poštanske marke... U to vreme nisam joj verovao. Mislio sam da sve to izmišlja. I ona i njena majka stradale su u zemunskom logoru za žene.“

– „Marta i Zita Fruhter. Marta je bila mlađa, a Zita starija od mene. Marta je bila vitka i vrlo lepa... Imali su i zgodnog brata, po imenu Jozef. I roditelji su bili lepi. Bila je to primerna porodica. Martu sam poznavao sa časova veronauke koje smo pohađali zajedno. Jedan od mojih drugova bio je do ušiju zaljubljen u Martu, ali Marta o tome ništa nije znala. Cela porodica je stradala.“

– „Radio-tehničar Imre Geduldig radio je jedno vreme kod Balogovih. Sećam ga se sa prisilnog rada. On i Joži Švare sastavili su radio-prijemnik koji sam ja odneo kući i na kome sam slušao vesti. Ni Imre ni Joži nisu preživeli rat.“

– „Kad je predašnji kantor iz vršačke sinagoge umro, ostao je udovicu sa dva sina, Joži i David, i jednom ćerkom koja se zvala Margita Švare. Voleo sam Margitu. Bila je više nego

lepa, ali nije bila mnogo pametna. Bilo joj je 16 godina kada smo zajedno radili na prisilnom radu. Nije mi se dopao način na koji je gledala u nemačke vojnike. Bila je svesna svoje lepote, i očekivala njihov interes, a to je bilo rđavo. Jedan od nemačkih vojnika, kuvar, nije skidao pogled s nje, ali se istovremeno brinuo da ga ne uhvate. Rekao je 'pisali bi o tome u novinama – nemački vojnik imao veze sa Jevrejkom – bilo bi to odvratno i fatalno za moju karijeru!' Margita je stradala u logoru Sajmište, siroto dete, lepota nije pomogla.“

– „Postoje li prijatelji? Neki su mislili da imaju prijatelje. Tako je mislio i moj ujak Gabor Švarc. On je nasledio cipelarsku radnju od svoje majke. Kad je Gabor preuzeo radnju, sprijateljio se s jednim od majstora. Ime mu je bilo Mertes. Vremenom se Mertes obogatio i ponudio da on i Gabor otvore zajedno malu fabriku cipela. Tako su i uradili, i imali su uspeha sa zajedničkim preduzećem, Gabor Jevrejin i Mertes Namac. Gabor je čak i pomogao jednom mladom Nemcu da osnuje svoju kožarsku radnju koja je snabdevala fabriku. Gabor je verovao da su mu ova dva građanina odani prijatelji. Mislio je da će jednog dana i oni njemu pomoći. Kad su stigla teška vremena nije ih nigde bilo. Ni on ni mnogi drugi nisu mogli da zamisle uslove u kojima će se jednog dana naći. Zlo se ozakonilo u Nemačkoj. Kad je Jugoslavija okupirana, to zlo je obezbedilo da prijatelja više ne bude. Gabor, njegova žena i moj mali brat bili su ubijeni. Svi su obziri prestali budući da su Švarcovi bili Jevreji.“

– „Porodica Molnar. Gospođa Molnar dobila je rak 1941. Imala je muža i sina, Imrea. Kad je Imre položio veliku maturu, odlučio se za vojnu karijeru. Bio je primljen za kadeta u Jugoslovensku vojnu akademiju 1937. Nakon dve godine školovanja usled nove političke orijentacije... Jevreji su postali nepoželjni kao oficiri u aktivnoj vojnoj službi. Dok je Imre nastojao da reorganizuje svoj život, upustio se u odnose s jednom mladom Nemicom po imenu Magda, zaljubio se i ona je ostala u drugom stanju. Beba se rodila i ona se udala za Molnara, ali ne zadugo.

Imre je bio odveden zajedno sa ocem i majkom. Magda i mala kćer nisu bile odvedene u transport smrti. Gospođa Molnar imala je sreću da umre u Jevrejskoj bolnici u Beogradu. Sin i muž, kao i svi ostali bili su streljani u logoru Topovske šupe.“

– „Poznavao sam Blan Bandija... Imao je malu radnju s odelima u glavnoj ulici na istoj strani gde je bila i Gaborova prodavnica cipela. U radnji su mu pomagale majka i sestra. Njegova sestra, Manci, družila se sa mojom majkom dok su bile mlade devojke. Manci je bila usedelica i nikad se nije udala. Kad su bili mladi, dopadao joj se moj otac, ali on je izabrao Ilonku, moju mamu, a Manci nije uspela da sebi nađe muža. Porodica Blan, sve troje, stradali su među prvima u Beogradu.“

– „Geza Marković bio je zubni lekar. Njegova sestra Irene imala je vanbračnu ćerkicu, Meluci. Nekako, ne znam kako, Meluci je preživela rat, čuo sam za nju od jednog prijatelja, ali je nisam nikad sreo posle rata. Geza, njegova majka i sestra stradali su.“

– „Zubar Dembic Moric bio je pijanica. Sećam se da je izračunavao vrednost svega, ne u novcu, već u broju špricera. Na primer, kuća je za njega vredela recimo 200.000 špricera. Ni on nije preživeo.“

– „Erne Aušpic takođe je bio zubni lekar. Imao je devojku, Srpkinju, Stanu Popov. Bio je lep čovek i odličan zubar. Ni on, a ni njegova majka, udovica, nisu preživeli.“

– „Eugen Jermović i njegova sestra radili su za Jadransko osiguravajuće društvo... Kad su Eugena zajedno sa svima nama deportovali u Beograd, bio je određen da vodi evidenciju banatskih Jevreja. Poslednje što sam od njega čuo, bila je njegova poruka meni. Naredio mi je da idem u logor Topovske šupe, i opomenuo me da treba da se pokorim jevrejskoj administraciji. Kako je dobro da ga nisam poslušao. Eugen je stradao. I njega su posle svih ostalih oterali u logor smrti. U to vreme imao je oko 43 godine. Njegova žena i sestra Gizela poginule su u logoru Sajmište kod Zemuna.“

– „Porodica Berg bila je bogata... Šamu Berg bio je oženjen. Imali su dva sina i jednu kćer. Njihova kći Edit bila je oko osam godina starija od mene. Mlađi sin Tibor bio je moj vršnjak. Stariji sin Endre preživio je rat. Ostali su svi stradali.“

Ovde nakratko prekidam Singera da bih mu se kasnije ipak vratio.

U već zaboravljenoj polemici sa Sederom (*Danas*) ukazao sam na činjenicu da su podunavske Švabe sasvim mirno i sigurno proživjele među većinskim domaćim življem, tj. vojvođanskim Srbima, više od dva (gotovo tri) vijeka a da ih domaćini ni na koji način nisu uznemiravali, tjerali ili šikanirali. „Ni na koji način“ znači da su najmanje bili tlačeni, proganjani, ponižavani ili ubijani (kao što sad neki tvrde) naprosto zato što su bili to što jesu – Švabe. Živjelo se, dakle, u toleranciji, u poštovanju različitosti tradicija i kultura. Situacija se, međutim, drastično promijenila najprije 1941, a potom 1944. godine, te je od nekadašnje dugovjeke međunacionalne idile malo šta ostalo. Ko je narušio mir i slogu? Je li možda Kraljevina Jugoslavija napala njemački Rajh? Jesu li možda ovdašnji Srbi (Jevreji i Cigani/Romi) 1941. strpali ijednog člana njemačke nacionalne manjine u neki logor gdje je bio ustreljen, zaklan i spaljen? Ne, to se nije dogodilo, ali se jest dogodilo da je najveći dio populacije podunavskih Švaba sa suzama radosnicama u očima i sa barjacima sa svastikama po krovovima svojih domova sačekao Hitlerov *Wehrmacht*.

Zašto je to tako bilo? Ako je tačno (kao što jest) da su duže od dva vijeka proživjeli ovdje u miru i slozi sa svojim susjedima, onda *Wermacht* nisu mogli sačekati kao oslobodilačku vojsku jer nisu bili porobljeni. Doduše, nije bilo realno ni da Hitlerove trupe vide i dočekaju kao porobljivačku armadu jer je ta vojska ipak govorila njihovim jezikom. U čemu je tajna? Ako se odgovor ne krije među racionalnim argumentima (gdje ga ne možemo pronaći), ne preostaje drugo do da posegnemo za iracionalnim. Ondje gdje ne vlada svijest obično dominira podsvijest. Živjeti tako dugo i daleko od matice (čitaj: majke)

može i kod pojedinaca i kod kolektiva stvoriti osjećaj ako ne odbačenosti, a ono bar napuštenosti. Ne kažem da mora, već da se može tako dogoditi. Zar nije logično da se i podunavske Švabe, zaturene i zaboravljene u dunavskim maglama, obrađuju kad se iz daljine ukaže, nakon toliko decenija i stoljeća, majčina ruka? To nije obična radost, to je nepojmljiv osjećaj spasa, privrženosti, blizine i topline, to je nenadana sreća koja oduzima svaku pamet, koja je jača od razuma. Možda se taj osjećaj iz 1941. može mjeriti sa oduševljenjem koje obuzme mališana u domu za napuštenu djecu kad se na vratima ukaže njegova majka. Jedino tako (uz intenzivnu nacifikaciju) mogu razumjeti promjenu u ponašanju maltene čitavog kolektiva, čitave zajednice podunavskih Švaba. Niz veliku rijeku je k njima napokon stizao zaboravljeni otac (Treći rajh) kao pobjednik i gospodar, kao najveća svjetska sila. Ko od takve sreće ne bi poludio?

Da li ta iznenadna sreća opravdava nesreću koju su oni, jedared moćni, nanijeli drugima, komšijama koje je Treći rajh pretvorio u crve i gamad? Naravno da ne, ali možda pomaže da se razumije i objašni sve ono što su u polusvjesnom stanju počinili. Jer je očigledno da je zlo drugome (susjedu, poznaniku, malom djetetu, bolesnoj ženi, starcu) nanosila podsvijest. Dok su bili pri zdravoj pameti, u prethodnih dvije-tri stotine godina nisu ubijali, nisu bili zvijeri u ljudskoj koži i njemačkoj uniformi. Bolest je trajala i dugo i kratko. Dovoljno dugo da samo među Jevrejima odnese šest miliona duša (o čovječanstvu da ne govorimo), a opet kratko pred strahom da je užas mogao potrajati i mnogo duže.

Tako stižemo do godine mog rođenja, 1944. Ona također (čak i sada kada je navodno već sve poznato i rečeno) zavređuje ozbiljne i oprezne analize. Da je do osвете i sankcija moralo doći, izvan je svake razumne sumnje, ali da li je trebalo i moralo da bude ovakva kakva je bila? Jedni će reći da je bila surova i strašna, nemilosrdna prema nedužnima i nepravедna prema nevinima, a drugi će reći kako je trebalo jednom zauvijek

zatući vascijeli njemački rod da se više nikad ne oporavi. Između takvih krajnosti protekao je život mojih roditelja, a protiče, evo, i moj. Da je moja majka Lili 1941. ostala u Beogradu, završila bi sa žutom zvijezdom na prsima i leđima na zemunskom Sajmištu i nikad me ne bi rodila. Umjesto toga otišla je u Titovu vojsku i ostala živa. Kakvo mišljenje da imam o Titovoj vojsci (o partizanima), a kakvo o Sajmištu, Topovskim šupama i Banjici? Pokušavam da razumijem i nesvijest folksdojčera i osvetnički bijes Krajišnika (i drugih), koji su 1944. i 1945. radili to što su radili. Uzmimo pritom u obzir mogućnost da su u njihova sela sa ognjem u rukama i bajonetom na puškama četiri ratne godine stizale ustaše i Švabe, palile i ubijale i zatirale sve na šta su nailazili. Zašto i oni („Krajišnici“, tj. partizani) ne bi imali pravo na podsvijest? Možda je i njima (bio) pao mrak na oči. Možemo li, međutim, danas izjednačavati onog koji je iz rasnih razloga ubio komšiju sa onim koji se svetio za ubistvo svog najdražeg, najbližeg, jedinog? Kako objasniti činjenicu da je mnogo više postradalih nevinih Nijemaca (ne samo ovdje, već posvuda) nego osuđenih nacističkih zločinaca? Jesu li možda ovi drugi uživali samilost saveznika ili ih oni prvi, nevini i nedužni zemljaci, nisu prokazivali? Zašto su krili zločince, a prethodno odavali žrtve i tako dalje i tome slično? Mnogo je pitanja na koja se nikad neće odgovoriti tako da svi budu zadovoljni i da se pravda pomiri sa nepravdom. Neki kažu da sve treba prepustiti vremenu koje liječi rane prekrivajući događaje zaboravom.

Brodski (Josif) opet veli kako se čovjek može vratiti tamo gdje su mu nešto oteli ili oduzeli, gdje je nešto izgubio, ali se ne može vratiti (smatra ruski nobelovac) tamo gdje su ga ponizili. Spominjem ovo ne samo zbog moje bake Ane nego i zbog svih drugih žrtava, ubijenih i poniženih. A kad smo već kod poniženja, citirao sam šta mama Lili piše u svojim sjećanjima o posljednjim danima svoje majke, moje bake Ane, pijanistkinje i vlasnice vile u elitnom kraju Beograda, u Kursulinoj 26, tik do Kalenić pijace.

Jedna digresija – gotovo u svim spisima o zlosrećnoj sudbini podunavskih Švaba po logorima nakon 1944. posebno se naglašava (kako smo već rekli) stradanje *žena i djece*. To je razumljivo jer je takve postupke nemoguće opravdati. Međutim, pažljiv čitalac raznolikih svjedočanstava sigurno je zapamtio da su folksdojčeri (u Vršcu i drugdje) u prvim danima svoje apsolutne vlasti često organizovali priredbe na kojima su redovno prisustvovala i njihove *žene i djeca*. Na tim veselicama za razbibrigu glavna zabava je bilo ponižavanje Jevreja. Tako su stare i ugledne ljude tjerali da puze ili hodaju četvoronoške oponašajući životinje, da jedan drugoga jašu, da se tako matori prevrću preko glave itd., a to je sve izazivalo grohotan smijeh *žena* koje su uživale u tim predstavama i poniženjima nesretnika koji će ubrzo biti pobijeni.

Moje pitanje glasi – jesu li te *žene* iz godine 1941. one iste *žene* iz 1944. godine, ili su potonje (*žene*) možda neke druge? Rekao bih da su u pitanju iste osobe jer nije moguće da se za tako kratko vrijeme pojave nove *žene*. Znači, logično, da su 1944–1945. stradali oni koji su se 1941. cerekali, koji su ponižavali nemoćne, stare, slabe i nasmrt uplašene. Koga ćemo žaliti? One od osamdeset godina, kao moj pradjed Henrik, zatučen u Kikindi, koji su 1941. pravili kolut naprijed i kolut natrag ili ćemo plakati nad onima koji su se smijali kad nije bilo vrijeme za smijanje? Toliko o *ženama i djeci* koji su dolazili da gledaju Jevreje kao da idu u zoološki vrt, gdje se mogu vidjeti majmuni koji se jednako tako premeću preko glave. Toliko o poniženju, o kojem Brodski zbori kao o najgorem.

* * *

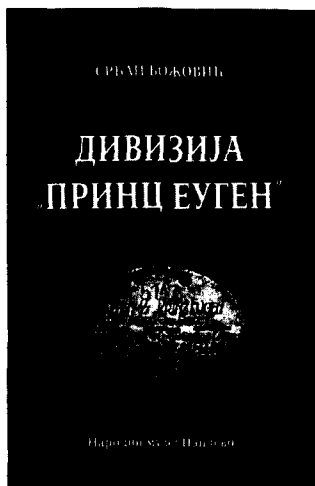
Osjećam da sam pretjerao sa citiranjem Singerovog popisa ubijenih vršačkih Jevreja, njegovih znanaca, prijatelja i rođaka, a nisam došao ni do polovine njegovog dugačkog spiska. Kako je moguće da mi današnji nemamo toliko strpljenja ni

da pročitamo imena onih koje su temeljiti njemački vojnici savjesno i profesionalno poubijali? Da su oni eventualno bili nervozniji, možda bi više nevinih preživjelo.

Ali zašto sam još pretjerao (jesam li?) sa citatima o zlu? Zato što sam tu nisku umorenih, tu ogrlicu sačinjenu od bezbrojnih strijeljanih (kao što su moj djed Geza i pradjed Henrik) ili ugušenih (kao baka Ana) vidim i kao građu za roman o Vršcu i njegovim folksdojčerima. Za razliku od kolege Bugarčića (i njegovog romana *Sporedna ulica*), te silne smrti u kojima je *de facto* nestala kompletna vršačka jevrejska zajednica ja vidim kao *glavnu* ulicu. Zar postoji u vršačkoj prošlosti neki događaj koji se može mjeriti sa potpunim istrebljenjem čitavog jednog etnikuma? Kako je moguće da današnji folksdojčeri ne vide da nisu oni iz Topovskih šupa, Jajinaca i Sajmišta pomorili one u Bačkom Jarku, Knićaninu i drugim poslijeratnim sabirnim logorima, jer to mrtvi ni teoretski nisu mogli učiniti, a da neki (nikako ne i svi) iz tih logora sasvim sigurno imaju udjela u pomoru onih prvih? Kažem *sasvim sigurno* zato što brojni i neoborivi dokazi govore o gotovo potpunoj podršci koju je folksdojčerski živalj pružio Hitlerovoj sili upravo u periodu kad su Jevreji pomoreni. Šta znači glupa profesorova primjedba da je divizija „Princ Eugen“ formirana u času kad Jevreja više nije bilo? Čemu takav nonsens može poslužiti? Jesu li nesretnici možda manje mrtvi ako ih nije ubila slavna divizija namjerna da pobije i partizane na Sutjesci? Odavno nisam sreo tako podmukao, tako bijedan i mizeran tekst kakav je polemički napis ovog sljedbenika mračne strane njemačke historije.

Među čudesima kojima nisam umio naći razjašnjenje bilo je i čudo da je kultura koja je dala Helderlina, Getea, Šilera, Kanta, Hegela, Marksa, Fihtea, Tomasa Mana, Hajnea, Baha, Betovena, Vagnera, Brehta (da dalje ne nabrajam genije) iznjedrila i imena kakva su Jodl i Kajtel, Himler i Hajdrih, Ajhman i Borman, Gering i Gebels, Hes i Hitler itd. Ne znam, ali sve u svemu, to i nije moja briga.

Izdaje me strpljenje, i ovu stvar valja privesti kraju. Profesor ne slušuje toliku pažnju, ali sve ovo i nisam napisao zarad njegove edukacije. Za nj imam samo jedno, budući da sam osjetio kako ispod njegova teksta titra restitucija. Profesora, dakle, zanima imovina i to mu ne zamjeram jer (što reče Šekspir) „svaka čud ljudska svoju radost ima“. Mene, recimo, uopšte ne zanima restitucija kao takva, a ni imovini nisam u životu posvećivao naročitu pažnju, pa to ni sad ne činim. Ali da se profesor ne bi prevario, reći ću da uopšte nisam skroman jer je moja želja (upravljena na adresu njega i njegovih) veća od svake imovine. Očekujem, dakle, profesore, tek jednu sitnicu – da mi vratite moju mrtvu rodbinu.

* * *

Folksdojčerske knjige koje se (na našem jeziku) posljednjih godina sve češće pojavljuju gotovo bez izuzetka ne obrađuju ratni već isključivo poratni period, odnosno ne bave se zločinima koje su folksdojčerske jedinice (u prvom redu divizija „Princ Eugen“) počinile u raznim krajevima Jugoslavije nego su u potpunosti okrenute tragičnoj sudbini podunavskih Švaba nakon rata. Zbog toga, a tek podsjećanja radi, da ipak navedem fragment iz monografije *Divizija Princ Eugen* historičara iz Pančeva Srđana Božovića, koji u svojoj knjizi (str. 200–202) navodi detalje sa suđenja general-majoru Augustu Šmidhuberu, posljednjem komandantu divizije „Princ Eugen“, optuženom za ratne zločine u februaru 1947:

„Tokom suđenja niz svedoka potvrdilo je... navode (optužnice – G. B.) i govorilo o drugim zločinima 14. puka, Šmidhubera i cele 'Princ Eugen' divizije. Svedok Mara Knežević izjavila je da se za vreme četvrte ofanzive (Neretva) nalazila u selu Močilu kod Slunja. Njoj su nemački vojnici tada ubili trudnu tetku tako što su joj rasporili stomak i izvadili dete. U istom selu Nemci su ubili još jedanaestoro ljudi i devetoro dece. U selu Vojniku stradalo je oko 400 muškaraca, žena i dece koje su Nemci zatvorili u crkvu i potom je spalili. Posle izjava svedoka, Šmidhuber je pogledao topografsku kartu, a potom priznao da su to učinile njegove jedinice. Svedok Rade Stevanović iz Prekaje opisao je paljenje zaseoka Stevančići i klanje petoro ljudi koji su zatim bačeni u zapaljenu kuću. Isti svedok izjavio je da su u selima Škrbići i Martići pripadnici 'Princ Eugen' divizije bacali leševe u bunar.

Milka Kovačić iz Busovače, srez Bosanski Petrovac, izjavila je na suđenju da je pred nastupanje nemačke vojske izbegla sa narodom iz svog kraja, ali su ih Nemci ubrzo stigli i ubili oko 500 ljudi iz zbega. Ona je bila jedna od retkih preživelih. Gledala je kako nemački vojnici odsecaju glave sa pojedinih leševa i nabijaju ih na kolac, a onda takvim glavama u usta stavljaju cigare, šamaraju ih i viču: 'Što ne pušiš!' Pravili su i druge crne šale. Prema njenim rečima to su bili folksdojčeri koji su dobro govorili srpski jezik. Najviše svedoka govorilo je o zločinima 'Princ Eugen' divizije i Šmidhuberovog 14. puka za vreme ofanzive na Sutjesci. Svedok Mitar Đukanović dao je izjavu o streljanju Velike Drašković i njene ćerke Zorke od četiri godine u selu Lukovu. Dušan Čolović iz Šipačkog kod Nikšića svedočio je da su pripadnici 'Princ Eugen' divizije u selu Gornje Polje ubili 64 osobe i zapalili više kuća. Milo Šarac dao je izjavu o bacanju 10 članova porodice Velja Tomića u zapaljenu kuću. Đuro Gojković svedočio je o masovnom streljanju u selu Orah, a Momčilo Kandić u selu Stabno, gde je 106 žena i dece zatvoreno u tri kuće i zapaljeno. Jovan Ružić iz Miloševića izjavio je: 'Živ su narod bacali na vatru, malu decu, starce i starice.'

Svedok dr Obren Blagojević iz Pive vodio je statistiku i popisivao žrtve u Pivskoj Župi. Posle detaljnog istraživanja, ustanovio je da broj žrtava u Pivskoj Župi iznosi 1080. Blagojević je obilazio sela u pomenutom kraju neposredno posle prolaska 'Princ Eugen' divizije, i bio svedok užasa koji je ova jedinica ostavila za sobom. Samo u rodu Blagojevića, odakle je poticao, ubijeno je 282 osobe.

Više svedoka dalo je izjavu o zločinima 'Princ Eugen' divizije nad zarobljenim partizanima. Dušan Kolanović, koji je prisilno uzet za vodiča Šmidhuberovog 14. puka tokom ofanzive na Sutjesci, govorio je o zverskom ubijanju 150 ranjenika u dve partizanske bolnice na Koritniku. Svedok Radoš Raonić iz Pljevalja za vreme ofanzive na Sutjesci nalazio se u jednoj od mnogobrojnih kolona ranjenika. Nemci su kod mosta Popov Most napali tu kolonu. Raonić je uspeo da se spase sakrivanjem u gustoj visokoj travi, odakle je gledao šta se dešava. Po njegovim rečima, nemački vojnici su posle napada bombama krenuli da kolju ranjenike, jednog po jednog. Stradalo je između 60 i 70 partizana. Svedok Božidar Jovanović izjavio je na sudu da je gledao kako su nemački vojnici iz 'Princ Eugen' divizije ubili 50 ranjenih partizana. Jedan od vojnika na očigled svojih oficira, nožem je zaklao ranjenika i njegovu krv uzeo u porciju.

Na suđenju su protiv Šmidhubera svedočili i pojedini oficiri i podoficiri iz 'Princ Eugen' divizije. Poručnik dr Eugen Štumpf izjavio je: – Najkrvoločniji oficiri iz 'Princ Eugen' divizije bili su August Šmidhuber i Herbert Folmer. Šmidhuber je naređivao masovne pokolje. – Ove navode potvrdili su i sanitetski podoficiri iz 'Princ Eugen' divizije Jozef Durst, Ignac Nil i Kristof Taninger.“

Ubijali su folksdojčeri, pripadnici divizije „Princ Eugen“ i drugdje po Srbiji, pa je o njihovim zločinima na Kopaoniku, 12. oktobra 1942. u selu Kriva Reka, zabilježeno slijedeće (S. Božović, nav. djelo, str. 115):

„Ne samo u Krivoj Reci, već i u okolnim selima i zaseocima ubijali su muškarce, žene i decu na njivama, ispred kuća, štala i magacina. Kada su shvatili šta se događa, stanovnici sa ovog područja pokušali su da nađu spas bežanjem u šume, ali nisu svi uspeli u tome. Pripadnici 'Princ Eugen' divizije zarobili su 45 civila i odveli ih u pravoslavnu crkvu u Krivoj Reci. Nedugo zatim, crkvu su minama i bombama digli u vazduh.

Kada se divizija povukla, meštani su počeli da se vraćaju kućama. U neposrednoj blizini crkve, zatekli su ostatak leša Cvetković Janka koji je ispečen na ražnju. Malo dalje, u kršu, nađen je leš Miladina Rizaka. Na putu, kod strugare Veljka Đurića, nađeni su leševi Vladislava Čovića i Radoslava Lukića. U zaseoku Jankovića, u spaljenoj kući Dobrivoja Jankovića, zatečeno je 11 ugljenisanih leševa. Pored kuće Borisava Jankovića nađeni su leševi Borike Mitrović i njeno dvoje dece od 10 i 12 godina. U istom zaseoku, kod česme, nađen je leš Borike Simić, koja je u naručju držala dete svog devera Svetomira. Uz samu šumu nađen je leš njene devojčice od godinu i po dana. S druge strane česme, nađen je leš sina Svetomira Simića, Živorada, starog sedam godina, a malo dalje, leš njegovog drugog sina, Radoslava od šest godina. Po svedočenju Branislava Jankovića, u ovom zaseoku ubijeni su i njegov otac Obrad, majka Stojadinka, brat Radovan, sestra Desimirka, sin Gordan od četiri godine, žena Desanka i stric Gvozden.

U zaseoku Novčić, po iskazu članova porodice Novčić, ubijeno je 27 lica. U zaseoku Nikezića, po navodima preživelih, ubijeno je 27 meštana, od kojih najstariji Teofilo imao je 72 godine, a najmlađa Vera, šest meseci. I u drugim selima oko Krive Reke (Mačkovac, Mramor, Bačevci) ubijeno je više desetina civila.

Akciju na Kopaoniku štab 'Princ Eugen' divizije ocenio je kao uspešnu.

Božović je u svojoj knjizi (str. 156–157) prenio i ono što su dvojica pripadnika divizije „Princ Eugen“ rekla svojim mještanima za vrijeme dopusta. Tako je Petar Ler iz Glogonja (Banat)

mještatinu Aurelu Opreanu rekao: „Naši su potpuno podivljali, gori su od Nemaca iz Rajha. Bajonetima ubijaju malu decu.“ A Jakob Seleš komšiji Georgiju Faru iz Omoljice: „To što rade naši u Bosni ništa ne valja. Izgubili su svaku kontrolu. Gledao sam kako bace dete u vazduh, pa ga dočekaju na bajonet. Nama komunisti to neće oprostiti. Ja se živ odande neću vratiti.“

Međutim, tako podivljali banatski folksdojčeri u diviziji „Princ Eugen“ (inače „mirni paori“) činili su i drugačije greške praveći probleme vlastitoj komandi. S. Božović piše:

„Pripadnici 'Princ Eugen' divizije, posle zločina u Baltićima, krenuli su u izviđanje prema selu Košutici. Njihova patrola sukobila se pred ovim selom sa partizanskim odredom. U međusobnoj razmeni vatre poginuo je jedan nemački vojnik. Pošto su bili malobrojniji, nemački vojnici su se povukli. Sutradan, 12. jula 1943. godine, znatno veće snage 'Princ Eugen' divizije upale su u Košuticu. Odmah su usledile represalije. Za kaznu zbog ubijenog nemačkog vojnika, streljano je ispred džamije 70 stanovnika ovog mesta. Među ubijenima bilo je 38 dece. Brzo se pronela vest o zločinu. Razlog nije bio masakr, već to što su žrtve bili muslimani. I najviši nemački vojni krugovi su se uznemirili. U toku je bilo formiranje SS muslimanske 'Handžar' divizije i ovakav incident mogao je imati teške posledice po odnose između Nemaca i muslimana. Hajnrih Himler, šef SS-a, naložio je generalu Arturu Flepsu, komandantu 5. brdskog korpusa SS-a u čijem sastavu je bila i 'Princ Eugen' divizija, da sprovede istragu i podnese izveštaj.

Iako su u ranijim operacijama pripadnici 'Princ Eugen' divizije na najmonstruozniji način pobili veliki broj civila među kojima je bilo i puno dece, to nikoga iz nemačke Vojne komande nije interesovalo jer se radilo o Srbima. Nijedna istraga po tom pitanju nije vođena. Međutim, ovo je bio drugi slučaj jer su (očima Vermahta gledano – G. B.) u pitanju bili saveznici.

General Artur Fleps podneo je izveštaj 7. septembra 1943. godine. U njemu je istakao da poručnik Juels, koji je komandovao

akcijom u Košutici, nije znao da su streljani civili muslimani. Tako je na najbezbolniji način po odnose između Nemaca i muslimana u Bosni rešen slučaj Košutica. Zvanično, nemački vojnici nisu namerno ubili muslimanske civile, i to pretežno decu. Bila je to greška, tragični incident. O ovom slučaju više se nije raspravljalo. Jedino se lokalno stanovništvo u Košutici sa užasom sećalo 12. jula 1943. godine i 'greške' divizije 'Princ Eugen' (str. 145).

Nije suštinski drugačiji ni slučaj koji se dogodio nekoliko mjeseci kasnije i nekoliko stotina kilometara dalje. Riječ je o zločinima folksdojčera iz iste divizije u Sinjskom polju. Naime (Božović, nav. djelo, str. 161), postoji i jedan ustaški dokaz o zločinima „mirnih paora“ nad hrvatskim stanovništvom, pa „Ravnateljstvo promičbe za Dalmaciju“, 3. aprila 1944. godine, „Glavnom ravnateljstvu za promidžbu u Zagrebu“ podnosi izvještaj u kome, između ostalog, stoji:

„Dana 28. ožujka, izvele su njemačke oružane snage akcije čišćenja jednog dijela Sinjskog polja prema Kamešnici. U sastavu njemačkih oružanih snaga nalazili su se i odredi SS divizije 'Princ Eugen'. Međutim, namjesto pothvata čišćenja (misli se na čišćenje od partizanskih odreda – G. B.) njemačke oružane snage, odnosno SS odredi, izveli su pothvat trijebljenjem najčišćeg i najpoštenijeg hrvatskog življa, a ispunjen tako strahovitim detaljima da im ni oni iz najcrnje hrvatske prošlosti nisu ravnali. Klanje i ubijanje u ovim hrvatskim selima izvršili su odredi divizije 'Princ Eugen' koja se sastoji od folksdojčera. Ono što je najvažnije, prigodom ovih pothvata, to je činjenica, da su njemački vojnici pitali pučanstvo da li je katoličko ili pravoslavno, i na veseli odgovor svih seljana da su katolici i da nema ni jednog jedinog pravoslavca, odgovorili su strojničkom vatrom na njih i paljenjem u hrpama. Prolazeći i pljačkajući ova sela, njemački vojnici su pitali pojedine starce i žene gdje su im sinovi, te su ih na licu mjesta ubijali. Nisu samo bili ubijani muškarci sposobni za oružje, nego isto tako žene, djeca i starci. Nije bio

zaklan samo pojedini član obitelji, nego sva obitelj bez razlike. To je najbjelodaniji dokaz da to nisu bili pothvati čišćenja, nego pothvati trijebljenja hrvatskog življa. Žene su bile parane, a muškarci razapinjani na tlu, a čitave hrpe živih ljudi u vatru bacane. Ovakvih strahota i grozota svijet ne pamti, a teško će ih više ikad zapamtiti.“

Ovdje se završava ustaški izvještaj, a Božović u nastavku svoje knjige piše: „Hrvatska javnost bila je šokirana, a za zločin su odmah saznali i najviši nemački zvaničnici. Pažnju nije izazvao samo veliki broj žrtava već i način na koji su stradali. Hrvati nisu mogli da veruju da su nemački vojnici sa takvom brutalnošću pobili hrvatske civile. Počeli su čak sumnjati da među folksdojčerima iz 'Princ Eugen' divizije ima i banatskih Srba.“

Koga pobliže zanima kako se rasplela ova afera, neka se pomuči da nabavi tu knjigu, a ja sam se pomučio (i citirao neke njene dijelove) da pokažem kakvi su uistinu bili ti „mirni parori“, koji su (po vlastitom sudu) podivljali žarili i palili, klali i strijeljali jednako srpske, muslimanske i hrvatske civile. Profesor bi da sve to ublaži i relativizuje (ili bar da zabašuri), a mene suštinski zanima samo jedno – da li su one žene (iz sintagme „žene i djeca“) znale za te zločine? Prema navedenim svjedočenjima, cerekale su se nad prestravljenim jevrejskim starcima, njihale su mrtvace obješene u parku i u nos i usta im gurale grančice, ali da li su duge tri godine znale šta tamo u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj rade njihovi muževi i braća, sinovi, stričevi, ujaci...? Zar ih to nije zanimalo? Zar za odsustva o tome nisu šaputale obnoć na jastuku? Zar im se njihovi najbliži nisu povjeravali? O tome, o tom krucijalnom mjestu sveukupne njihove egzistencije, o tački koja ih je smjestila u potonje logore, u knjigama poput *Dunavske Švabice* (i drugim) nema ni slova. Na primjer, u toj knjizi (str. 101) navodi se da svjedokinja Marija Šibul kaže kako su se u Kulturbund „organizovali“ samo „lenji Nemci, neradni“, koji su „bili neki bezvezni ljudi koje mi nismo cenili“ i kako je njen nesretni

brat (koji je, inače, poginuo 9. oktobra 1944. kao njemački vojnik kod Niša) nastojao da izbjegne regrutaciju. I to je sve. A kad bismo pročešljali svu onu silnu literaturu koja se jednostrano i tendenciozno bavi ovom temom (samo publikacije Arhiva podunavskih Švaba u Minhenu, prema navodima iz knjige *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, obuhvataju 117 naslova), kad bismo, dakle, sve to

proučili, teško da bi se u tom mnoštvu našla i jedna jedina riječ koja bi odgovornost za zlo i tragediju usmjerila na jedine prave i stvarne krivce.

Teško da bismo na temelju brojnih naslova koji se bave bližom ili daljom prošlošću Banata i zajedničkim životom različitih etnikuma na tom prostoru mogli da nađemo odgovor na pitanje otkud tolika ostrašćenost, pa i mržnja prema svojim komšijama druge vjere među najvećim dijelom ovdašnjih folksdojčera početkom aprila 1941. godine. Iz korektnih spisa (knjiga) Srećka/Felixa Milekera *Povesnica slobodne kraljeve varoši Vršca* (I/II, reprint, Gradski muzej Vršac, Istorijski arhiv u Pančevu, Vršac 2005), Zorana Janjetovića *Deca careva, pastorčad kraljeva – nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. (Institut za noviju istoriju, Beograd 2005) ili Branka Bešlina „Nemci u Banatu“ (u zborniku *Banat kroz vekove*, Vukova zadužbina, Beograd 2010) ipak nećemo saznati zbog čega se jedan miran i trpeljiv ruralni element preko noći prometnuo u bestijalnu

nacističku neman. Na to pitanje ne odgovara ni (prema mome sudu) možda ponajbolja knjiga na ovu temu (monografija Slobodana Maričića *Susedi, dželiti, žrtve – folksdojčeri u Jugoslaviji*, Connect&Media Marketing International, u saradnji sa Centrom za dokumentaciju o vojvođanskim Nemcima iz Pančeva, Beograd 1995). Svakako je zanimljiv kratak tekst (izlaganje) dr Nikole Milutinovića, objavljen u prvoj svesci edicije „Nove varoši“, posvećenoj Pančevu (Beograd, 1922). Iz tog devedeset godina starog izdanja (reprint Istorijskog arhiva u Pančevu, 2011, str. 8) donosim fragment pod međunaslovom „Nemci“:

„Poslednje dve godine (od 1918. do 1920. – G. B.) iselio se jedan deo neslovena, naročito Mađara i pomađarenih ostalih doseljenika, većinom činovnici i neznatan broj Nemaca. Pančevo ima danas pored Srba samo još veliki broj Nemaca. Ovi Nemci dobili su novim stanjem posle Ujedinjenja u nacionalnom pogledu vrlo mnogo. Tek od dolaska srpske vojske u ove krajeve nose i čisto nemačke ustanove nemačka obeležja. Njina pevačka društva, na primer, tek od onda uzimaju u svojim nazivima i nemačka imena. Pančevački Nemci tek od Ujedinjenja i Oslobođenja i ovde, kao i u celoj Vojvodini, dobijaju državne osnovne škole sa nemačkim nastavnim jezikom, nemačke nastavne razrede u gimnaziji, svoja nemačka prosvetna društva. Ipak pančevački Nemci, kao i ostali Nemci Vojvodine, sa malim izuzecima, u duši i srcu žale što ih je nova njina država izjednačila sa ostalim državljanima. Nemački srednji građanski stalež izgubio je onaj privilegisani položaj što ga je imao kod Mađara kao glavni skutonoša njihovog šovinizma i obesti. Otuda pravog društvenog života između Srba i Nemaca još nema u Pančevu. Srbin Vojvođanin lako ne zaboravlja činjene mu uvrede i patnju, a ni Nemci ne pokazuju mnogo volje da sa svoje strane što više doprinesu, da bi se prošlost izbrisala. Oni sa omalovažavanjem ismejavaju mnoge nespretnosti novog stanja (po katkad nažalost ne bez svake osnove), što samo još većma otuđuje jedne od drugih. Vreme će i tu učiniti svoje, uvereni smo.“

Možemo se ne složiti sa stavovima dr Milutinovića (od kojih neki i nisu tačni), ali svega dvadeset godina kasnije pokazalo se da je pisac ovog nevažnog fragmenta jednog marginalnog izdanja umnogome bio u pravu, bar što se tiče razvoja događaja. Ispod prividnog mira i (malo)građanske uljudnosti tinjali su bijesovi i bio je potreban samo fitilj (Hitler) i intenzivna nacistifikacija da ta bomba eksplodira i privid raznese u paramparčad.

* * *

Neki će možda reći da sam u ovom tekstu donekle pretjerao sa tretmanom „žena i djece“, pa sam dužan da svoj interes za ovu podtemu dodatno objasnim. Riječ je o tome da je iz logora Staro sajmište (nacističkog a ne ustaškog, kao što Žiletić podvaljuje), u kojemu je, početkom 1942. godine, u kamion – dušegupku morala da uđe i moja baka, majka moje majke, pijanistkinja i Jevrejka, Beograđanka Ana Brajder. Iz tog kamiona je njeno mrtvo tijelo izbačeno u Jajincima, šumovitom beogradskom podavalskom predgrađu, gdje je najprije pokopano u nekom jarku „zajedno sa ostalim ženama“ (i djecom), da bi koje ljeto kasnije, kad su zlikovci uništavali tragove zločina, bilo iskopano i spaljeno tako da mu danas više nema traga.

O logoru Staro sajmište (uz svu relevantnu literaturu) možda najuvjerljivije svjedoče četiri pisma koja su ostala iza Hilde Dajč, studentkinje arhitekture – dobrovoljne bolničarke, koja je svojevoljno žrtvovala svoj mladi život da bi u najtežim časovima pomogla nemoćnima. Ona ta pisma, te dokaze o razvoju panike, šalje svojim drugaricama Mirjani Petrović i Nadi Novak, kćerki Viktora Novaka. Evo tog slabije poznatog svjedočenja (pisma se inače čuvaju u arhivu Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu):

Prvo pismo

Nado, draga moja,

Sutra ujutru polazim u logor. Mene niko neće naterati, ja ne čekam na poziv. Javljam se dobrovoljno da pođem sa prvom grupom koja polazi iz Džordža Vašingtona 23, sutra u 9 sati ujutru. Moji su protivni mojoj odluci, ali ja mislim da ćeš me barem ti razumeti: ima toliko ljudi kojima je potrebna pomoć, da ja moram po nalogu svoje savesti da pređem preko sentimentalnih razloga u vezi sa porodicom i kućom i da se potpuno stavim u službu drugih. Bolnica ostaje još u varoši, a upravnik mi je obećao da će me ponovo primiti kada se bolnica bude doselila u logor. Potpuno sam mirna i staložena i uverena da će sve ispasti dobro, čak iznad mojih optimističkih pretpostavki. Misliću često na tebe, ti znaš, a možda i ne, šta si za mene predstavljala – to ćeš i ubuduće. Ti si mi najlepša uspomena iz mog najprijatnijeg perioda – iz družine.

Nado moja draga, ja te mnogo, mnogo volim.

Hilda

7. decembar 1941.

Drugo pismo

Draga moja Mirjana,

Pišem ti iz štalske idile ležeći na slami dok se umesto zvezdanog neba nalazi nad mojom glavom drvena konstrukcija krova paviljona br. 3. Sa moje galerije (treće) koja se sastoji iz niza dasaka, a na kojoj nas tri imamo svaka po 80 cm

u širini životnog prostora, posmatram ovaj lavirint, odnosno mravinjak bednika čije su tragedije brojne kao i oni koji žive ne zato što su svesni da će jednom biti bolje, već zato što nemaju snage da prekinu sa životom. Ukoliko je to to.

Mirjana draga, tvoje pismo to si ti, volim ga kao što volim tebe. Tvoje reči i osećanja lepi su kao i tvoja spoljašnost, a tvoje saosećanje veliko kao sve drugo lepo što je specifično tvoje. Nemoj da se diviš jednom čoveku koji ima brze akcije. Drugi možda imaju više altruizma, a manje energije, više skromnosti nego ambicije, pa su im dela, mada velika, skrivena, a dela drugih više padaju u oči svojom odlučnošću i brzim izvođenjem.

Mirjana draga, ovde sada ima 2.000 žena i dece, skoro 100 odojčadi za koje ne može ni mleko da se kuva jer nema ogreva, a prema visini paviljona i jačini košave možeš već da izračunaš stupanj toplote. Čitam Hajnea i on mi prija, mada imamo klozet udaljen pola kilometra, i to za petnaest osoba najedanput, mada smo do četiri sata dobili samo dva puta malo kupusa za koji se vidi da je u vodi kuan, mada ležim na malo slame, a deca sa sviju strana i svetlost gori cele noći, mada viču na nas „Idiotische Saubande“ [idiotska svinjska bando] itd., mada nas zovu svaki čas na zbor i sve prestupe „strogo kažnjavaju“. Židova ima dosta. Ja sam počela danas sa radom u ambulanti, tj. jednom stolu sa nekoliko flaša i gaze, za kojim je samo jedan lekar, jedna apotekarka i ja. Posla ima dosta, ljudi, to jest žene padaju u nesvest itd. Ali se u većini slučajeva drže više nego junački. Retke su suze. Naročito kod omladine. Jedino što mi nedostaje jeste pristojna mogućnost za umivanje. Nama će doći još 2.500 osoba, a ima svega dva lavabo, tj. česme. Postepeno će sve doći u red, i u to nimalo ne sumnjam. Bolnica će biti u jednom drugom paviljonu. Broje nas često, iz istog razloga su i paviljoni ograđeni žicom. Nimalo ne žalim što sam došla, već sam zadovoljna svojom odlukom. Ako ću svaka dva dana moći toliko da uradim za

druge kao ova dva, onda će cela stvar imati mnogo smisla. Ja znam, čvrsto sam ubeđena u to da je ovo samo prolazno (što ne isključuje mogućnost da to traje i nekoliko meseci), kraj će biti dobar i ja sam unapred zadovoljna. Stičem svakodnevno mnogo poznanstava, iskustva, upoznajem ljude sa njihove prave strane (retki su oni koji i ovde glume). Mnogi ljudi se primaju kojekakvih „komandantština“. Mada bih mogla, ja se takvih stvari ne primam, moje ambicije nisu upućene u tome smeru. Mirjana draga, ti ćeš me prepoznati, ja se neću prominiti, tek sada osećam po svojoj staloženosti da sam prilično izgrađena i da spoljne stvari slabo utiču na mene. Samo bih volela da mojim roditeljima ova čaša bude pošteđena.

Pogledala sam, draga, na tvoj prozor kad su nas kamionom vozili na Sajmište, ali tebe nisam videla. Kada se idućeg puta sretnemo, moramo da nadoknadimo u smislu drugarstva sve ono što tokom godine nismo činili. Šta znaš, možda je tek taj rastanak tako neobičan... [tekst nečitak] ...da doznam koliko te volim, koliko sam vezana za tebe mada tako često nisam bila s tobom.

Mirjana draga, ostani takva kakva jesi, jer si zlatna i ja te mnogo volim.

Tvoja Hilda

9. decembar 1941.

Treće pismo

Nado, zlatna moja,

Nije bila baš romantična scena u kojoj sam došla do tvog pisma, naime nas dve sestre na čelu sa jednom apotekarkom organizovale smo kuvanje čaja i mleka (ukoliko su to žene ponele sobom jer se ovde niti šta može poslati,

niti ovamo stižu paketi) na dvanaest špiritusa kohera – i baš pri tom kuvanju uz najveću galamu iznutra i spolja dok su mi tekle suze zbog dima i spiritusa, potekle su mi prave, iskrene, olakšavajuće suze čitajući tvoje pismo.

Ovde je tako – ne znam kako da ga okarakterišem, jednom reći jedna velika štala za 5.000 i više ljudi, bez zida, bez ograde, sve u istoj odaji. Pojediniosti ovog čarobnog zamka sam opisala Mirjani, pa mi se ne da da ponavljam. Dobijamo ili doručak ili večeru i to uz najpogrdnije reči – sreća još, čoveku prođe apetit pa nije gladan. Za ovih pet dana je bilo četiri puta kupusa. Inače je divno. Naročito u pogledu na naše susede – Ciganski logor. Danas sam bila tamo i ošišala 15 vašljivaca i namazala ih. Međutim, mada sam posle ispekla ruke do laktova krezolom, ipak je posao nekoristan, jer kad završim sa drugom partijom, biće prva opet vašljiva.

Uprava logora je u banatskim rukama, sistem nepotizma, odnosno ljubavnicizma, ali mi Beograđani smo suviše pitomi, a oni to koriste, jer ko prvi devojci onome i devojka. Svakih sto ljudi ima blok komandanta, obično neku balavicu od 16. do 20. godine, a inače danas su izabrali od devojaka od 16. 23. godine 100 lagerpolicista. Ja sam se sakrila jer poznajem moju osobitu naklonost prema policiji ma koje vrste. Kakav kriterijum pri tom uzimaju, poznato je samo njima.

Sad je pola jedanaest, ležim i pod sobom osećam slamu (divan predmet naročito kad se ispuni buvama) i pišem ti. Vrlo sam zadovoljna što sam ovde bila od prvog trenutka, čovek doživljava toliko interesantnih i neponovljivih stvari da bi bilo šteta ispustiti koju. Mada na sve nas ima samo dve česme, ipak sam čista jer se dignem pre pet i idem da se cela umijem. Ovde se za sve stoji u redu. Ljubazno od njih što vežbaju naše strpljenje. Samo bi sreća bila da se svuda stigne na red. To već teže ide. Danas su svu decu (mušku) i odrasle ljude, koji su kao bolesni bili sa nama, ne znamo kud

odveli – pa da, monotonija bi smetala napetosti naših života. Možeš da zamisliš larmu koju čini više od 5.000 ljudi, zatvorenih u jednu odaju, danju ne čuješ ni sopstvene reči, noću imaš besplatan orkestar plača dece, hrkanja, kašljanja i ostalih tonova. Imam posla od pola sedam ujutru do pola devet uveče, danas i duže, ali će se i to urediti čim bolnica bude stigla, a to će verovatno biti za koji dan. Kurir bolnice dolazi svakodnevno ovamo, a danas je i Hans bio i od njega sam doznala neprijatnu vest da će moji sutra doći. Ovakav week-end nije nimalo preporučljiv, naročito ne za moje roditelje i Hansa kome je potrebna dobra hrana. Uzeli su nam sav novac i nakit, sem 100 dinara po glavi. Jedino u čemu ne štede je električna koja gori i noću, te mi ometa san moj pravedni. Moja ambicija mora da bude uvek zadovoljena, jer želim uvek sve u superlativima. A i ovo je jedan svoje vrste. Otkako sam tu vrlo sam mirna, mnogo radim i to sa ogromnom voljom i osećam savršeni preokret. Dok sam ranije na „slobodi“ mislila stalno na logor, sad sam za pet dana tako navikla na njega da uopšte o njemu ne mislim, već o mnogo lepšim stvarima, kao što su – ti već znaš da ja mislim mnogo na tebe. Uveče čitam. Mada smo smeli da ponesemo samo toliko koliko sme da se ponese, ja imam Vertera, Hajnea, Paskala, Montenja, engleski i hebrejski udžbenik. Tako mala biblioteka, a čini mi se ipak od ogromne koristi.

Nado moja, ne pišem to samo zato što mi je želja, već čvrsto ubeđen je: videćemo se uskoro. Ja nemam nameru da ovde letujem, a nadam se da će oni (sa velikim O) uzeti moje namere na razmatranje. Rešenje njihovo očekujem uskoro.

Nado moja, moram da spavam, sutra ću se rano dići, a snagu hoću da čuvam. Zdravo, mila moja, bojim se da mislim na tebe u ovoj prljavoj štali da ne kvarim onu svetinju koju o tebi nosim u sebi.

Mnogo tebe, mamu, Jasnu i ostale srdačno pozdravlja jedan veseo dobrovoljac.

Četvrto pismo

Mila moja,

Nisam ni mogla da pojmem da će naš susret, mada sam te očekivala, da ostavi, načini u meni takvu buru osećanja, da unese još više nemira u ovo haotično stanje moje duše koja ne može nikako da se smiri. Svim filozofiranjima je kraj na žičanoj ogradi i realnost kakvu vi van nje ne možete ni izdaleka da zamislite jer biste od bola urlali – pruža se u potpunosti. Ta realnost je nenadmašna, naša beda ogromna, sve fraze o jačini duha padaju pred suzama od gladi i zime; sve nade o skorom izlasku gube se pred jednoličnom perspektivom pasivnog bivstvovanja koje ni po čemu na svetu ne liči na život. To nije ni ironija života. To je njegova najdublja tragedija. Možemo da izdržimo ne zato što smo jaki, nego stoga što nismo svakog trenutka svesni svoje beskrajne mizerije u pogledu svega, svega što sačinjava naš život.

Već smo tu skoro devet nedelja i još sam pomalo pismena, još umem pomalo da mislim. Svako veče, bez izuzetka, čitam tvoja i Nadina pisma i to mi je jedini trenutak kada sam nešto drugo, ne, samo Lagerinsasse [logorašica]. Robija je zlato prema ovome, mi ne znamo ni zašto, ni na što, ni na koliko smo osuđeni. Sve na svetu je divno, i najbednija egzistencija van logora, a ovo je inkarnacija sviju zala. Svi postajemo zli jer smo gladni, svi postajemo zajedljivi i brojimo jedan drugom zalogaje, svi su očajni – a ipak se niko ne ubija jer smo svi skupa jedna masa životinja koju prezirem. Mrzim nas sve jer smo svi jednako propali.

Blizu smo sveta, a tako udaljeni od svih. Ni sa kim nemamo veze, život svakog pojedinca napolju teče isto tako dalje, kao da se pola kilometra dalje ne odigrava klanica šest hiljada nevinih. Svi smo jednaki po svome kukavičluku, i vi i mi. Dosta!

Ja ipak nisam takav nejunak kao što bi po ovome mogla da sudiš. Podnosim sve što mene pogađa lako, bezbolno. Ali ta okolina. To je ono što me nervira. Ljudi mi idu na živce. Ni glad od koje plačes, ni zima pri kojoj ti se voda u čaši i krv u žilama sledi, ni smrad latrina, ni košava, ništa nije tako odvratno kao gomila koja zaslužuje sažaljenje, a ti joj ne možeš pomoći, nego se staviti iznad nje i prezreti je. Zašto taj svet govori uvek samo o onome što vređa njegova creva i ostale organe vrlo cenjenog kadavera. A propos, pre neki dan smo uređivali leševe, bilo ih je 27 u turskom paviljonu, i to sve u front. Meni ništa više nije odvratno, ni moj prljavi posao. Sve bi se moglo samo kad bi se znalo ono što se ne može saznati – kada će se otvoriti kapije milosti. Kakve li namere imaju sa nama? U stalnoj smo napetosti: hoće li nas streljati, dići u zrak, transportovati u Poljsku? To je sve sporedno! Sadašnjost samo treba preskočiti, nije nimalo prijatna, nimalo.

Sada je pola tri, dežuram celu noć u ambulanti (svaku četvrtu noć) u paviljonu kašlju u horu i čuje se klopavanje kiše sa krova. Ovde u ambulanti puši se furuna dozlaboga, ali ko se dima ne nadimi...

Ovo je moj najuzbudljiviji dan u logoru. Želeti nešto toliko, pa da se to ispuni više je nego sreća. Možda ćemo se jednom živi izvući odavde u jedan srećniji život, jer to tako strašno, mada već malokrvno želimo.

Mirjana, moja draga, mi smo roblje zarobljeno, mnogo manje još od toga, mi nismo ni koliko gubavci, mi smo jedna prezrena i gladna horda, a kad i pored toga čovek ugleda malo života, a to si ti, oseti toliko novih životnih sokova da struje u njemu. Samo, da, ovo večno samo – otrgnuti se posle toga od života toliko je bolno i gorko da ni more suza prolivenih nije dovoljno merilo. Kako mi je tek sada teško. Plačem i svi se smeju: „Zar ti koja vučes kao muškarac smeš da plačeš kao sentimentalna šiparica!“

Ali šta ću kad mi je tako grozno teško pri duši. To je refren koji celu noć ponavljam. Znam da nema izgleda da ćemo skoro izaći, a napolju ste ti i Nada, jedino što me vezuje za Beograd koji po nekoj neshvatljivoj kontradikciji istovremeno strašno mrzim i strašno volim. Ti ne znaš, kao što ni ja nisam znala, šta to znači biti ovde. Želim ti da nikad ne saznaš. Već kao dete bojala sam se da me ne zakopaju živu. I ovo je neka vrsta prividne smrti. Hoće li posle nje biti nekog vaskrsenja? Nisam nikad toliko mislila na vas dve kao sada. Stalno razgovaram sa vama i želim da vas vidim jer ste vi za mene onaj „izgubljeni raj“.

Ljubi vas vaša logorka

Germanistu Žiletića bih usput podsjetio da nisu žene, tih nekoliko hiljada nesretnica stjeranih u žicu Starog sajmišta, učinile nikakvo zlo ženama stjeranim u žicu Knićanina ili Gakova jer su već 1942. godine bile ubijene. Ove druge, međutim, 1942. godine nisu učinile baš ništa (a mogle su) da spriječe zločin na Starom sajmištu, a time ujedno i vlastito stradanje tri godine kasnije. Ili da se slično objasni i Gajgeru – nisu oni mučenici iz Jasenovca ubili ustašiju na Blajburgu, ali oni sa Blajburga (ne svi nego većina) jesu pobili one (ne sve nego većinu) u Jasenovcu. Tako stoji stvar sa „ženama i djecom“. Neka bilo koje društvo podunavskih Švabica jednog dana primi za počasnog člana Hildu Dajč. Tad ćemo im, možda, povjerovati.

* * *

Kad se čovjek suoči sa protivnikom kakav je prof. dr Z. Žiletić, mora biti spreman na sve, te na vrijeme predvidjeti moguću niski udarac, podvalu ili opaćinu. Jedna od tih mogla bi

biti i optužba da stavljam znak jednakosti između hitlerovštine i folksdojčera kao takvih, premda to nikad i nigdje nisam rekao. No, za svaki slučaj, tj. da predupredim sve slične pokušaje, donosim u nastavku duži spisak folksdojčerskih imena (objavljen inače u pomenutoj knjizi Slobodana Maričića), spisak prema kojem osjećam samo poštovanje i naklonost. Već se iz samog naslova koji je autor dao tom fragmentu svoje pošteno napisane knjige mogu sasvim jasno vidjeti razlozi zbog kojih integralno citiram jedan ipak opsežniji popis. No imena navedena na njemu zaslužuju da ih pomenem u svakoj prilici. Dakle –

FOLKSDOJČERI POLITIČKI AKTIVNI PRE RATA,
PRIPADNICI POKRETA OTPORA, UČESNICI NOB-a,
NARODNI HEROJI JUGOSLAVIJE I NOSIOCI
SPOMENICE 1941. GODINE

Više stotina pripadnika nemačke manjine između dva rata u Jugoslaviji pripadalo je socijalistima, aktivistima sindikalnog pokreta, zabranjenoj KPJ i učestvovalo je u tadašnjem političkom životu levo orijentisanih političkih organizacija.

Oko 2.000 jugoslovenskih folksdojčera aktivno je učestvovalo u NOB-u, Pokretu otpora ili pomagalo partizane tokom rata. Tako je, na primer, među 260 članova KPJ u Sremu tokom rata bilo i 20 sremskih folksdojčera – isto koliko i Hrvata. Ovo je pregled najpoznatijih, sa dostupnim podacima:

Ema Švajcer

Tomica Rajnpreht (umrla pred rat)

Margita Sitar i

Brehta Beks bile su 1940. godine članovi ilegalne organizacije SKOJ i KPJ u zemunskoj fabrici trikotaže „Sava“.

Ema Šener, član SKOJ-a iz Zemuna, sa dva brata, majkom i ocem odlazi 1941. godine u partizane.

Ferko Rajnpreht

Katica Jung i (suprug)

Hajnrh Jung su 1940. godine bili članovi rejonskog komiteta SKOJ-a za Zemun – Bežaniju, a 1941. zajedno odlaze u partizane.

Johan Košar, član ilegalne KPJ,

Vukašin Lajbenšperger, član ilegalne KPJ,

Josef Lajbenšperger, član ilegalne KPJ,

Đura Bauer, član ilegalne KPJ,

Adam Demant, član ilegalne KPJ,

Josip Hendar, član ilegalne KPJ (uhapšen od ustaša 1942. i streljan), svi su kao članovi ilegalne KPJ po nalogu pristupili poluvojnoj organizaciji Deutsche Manschaft.

Julijana Košar,

Andrija Klajn i

Dragan Rajnpreht, učesnik NOR-a, član KPJ, pukovnik JNA, nosilac Spomenice 1941. godine.

Ferdinand Rajnpreht, učesnik NOR-a, nosilac Spomenice 1941. godine

Jozef Ferdinand

Anton Volpert i

Franc Kanaš (koji je docnije po nalogu KPJ ušao u Crnu policiju – Schwarze SS Polizei), učlanili su se u Kulturbund po zadatku.

Jozef Štumpf, rođen 1911. godine u Pazovi, odlazi na studije u Nemačku. Međutim, kao antinacista biva uhapšen i poslat u koncentracioni logor 1933. godine. Nakon mobilisanja u Vermaht beži partizanima. Kod formiranja Prve proleterske brigade 1942. godine, Štumpf je bio u stroju kao borac Kragujevačkog bataljona. Nosilac Spomenice 1941.

Jaša Rajter iz Zemuna primljen je u KPJ 1940. godine. Kao ilegalac – član Pokreta otpora 1941. prati Tita na putu iz Beograda na slobodnu partizansku teritoriju u Srbiji. Nosilac Spomenice 1941.

Aleksandar T. Devald, predratni član SKOJ-a, zarobljen sa partizanima 1942. godine kod Valjeva i streljan od četnika.

Toma Devald stariji i supruga

Franciska Devald, predratni sindikalni radnici i aktivisti, streljani na Sajmištu 1943. godine.

Toma Devald mlađi, predratni aktivista, član ilegalne KPJ, pripadnik Pokreta otpora i veza sa narodnim herojem Jankom Lisjakom Puškom. Nosilac Spomenice 1941.

Martin Celer, predratni aktivista i član SKOJ-a, učesnik NOR-a, nakon rata prevodilac i sekretar kod sekretara KP Demokratske Republike Nemačke Valtera Ulbrihta.

Franc Vojnberg, simpatizer NOB-a i aktivista iz sela Bečmena, 1944. prelazi na partizansku teritoriju sa kamionom punim opreme i oružja.

Erih Filberman iz Rijeke, mobilisan u SS diviziju „Brandenburg“. Tajno je radio za Pokret otpora, 1943. uhvaćen i streljan kod Banje Luke.

Mirko Toner, član SKOJ-a, zapalio je 27. jula 1942. godine redakciju lista „Novo Vreme“ u Beogradu. Uhvaćen i streljan.

Emilija Gržetić, član SKOJ-a, učesnik NOR-a, nosilac Spomenice 1941.

Rajnhard Klajn, iz sela Bečmena, tokom rata pomagao lokalnoj partizanskoj bazi i NOP-u.

Elizabeta Elza Košar, zvana „Crvena Švabica“, član SKOJ-a, KPJ, učesnik NOR-a, major JNA, nosilac Ordena za hrabrost, nosilac Spomenice 1941.

Josip Šprajcer, član SKOJ-a, učesnik NOR-a, pukovnik JNA, nosilac Spomenice 1941.

Josip Šener, predratni član KPJ, učesnik NOR-a, nosilac Spomenice 1941.

Herman Šener Gandi, predratni član KPJ, učesnik NOR-a, zamenik političkog komesara bataljona, nosilac Spomenice 1941.

Ema Šener, predratni član SKOJ-a, učesnik NOR-a, nosilac Spomenice 1941.

Arnold Rajh, predratni član KPJ, obaveštajni oficir u štabu Sremskog partizanskog odreda, nosilac Spomenice 1941.

Silvester Fogl, član mesnog komiteta KPJ za Zemun, poginuo u NOB-u. nosilac Spomenice 1941.

Janko Fogl, član Gradskog odbora KPJ za Zemun, poginuo u NOB-u. Nosilac Spomenice 1941. Danas jedna ulica u Zemu-nu nosi ime po braći Fogl.

Anica Fogl, aktivista Pokreta otpora.

Johan (Ivan) Muker, predratni aktivista, član KPJ, poginuo u NOR-u. Narodni heroj Jugoslavije. Jedna osnovna škola u Smederevskoj Palanci danas nosi ime „Heroj Ivan Muker“.

Dragan Mauzer, član SKOJ-a sa Čukarice, iz Beograda.

Matija Huđi, član Okružnog komiteta KPJ za Srem.

Đurđa Burger, član SKOJ-a.

Otto Burger, član SKOJ-a.

Lenka Gauder, član SKOJ-a.

Anica Cep, član SKOJ-a, učesnik NOR-a, nosilac Spome-nice 1941.

Anica Daus Crna, član SKOJ-a, učesnik NOR-a, partijski rukovodilac, nosilac Spomenice 1941.

Irena Matić Fogl, učesnik NOR-a, nosilac Spomenice 1941.

Branka P. Bader, učesnik NOR-a, poginula 1944.

Andrija Miler, predratni aktivista.

Margita Vuk, član KPJ pre rata.

Stevan Merl, predratni aktivista.

Stefan Rüll, pripadnik Pokreta otpora.

Ana Marija Sep, član SKOJ-a, kći fotografa Josefa iz Borova, simpatizera NOP-a.

Kristina Vigler, član KPJ, streljana 1943.

Sima A. Geduldig, aktivista, streljan 1943.

Helena Ajzele, streljana 1943.

Petar Majer, streljan 1943.

Braća Lenard, članovi SKOJ-a, streljani 20. septembra 1942. na Banjici

Karlo iz Alzasa, maloletni kurir u odredu „Ernest Thel-mann“.

Rudolf Waupotis, prvi komandir odreda „Ernest Thelmann“.

Lujza Pihler (Borka Demić), učesnik NOR-a, španski borac.

Hans Ivan Pihler, španski borac, učesnik NOR-a.

Adam Štajbrikner, zamenik političkog komesara odreda „Ernest Thelmann“.

Jozef Krihner, komandir voda u odredu „Ernest Thelmann“.

Johan Mašak, komandir voda u odredu „Ernest Thelmann“.

Jozef Bot, politički delegat u odredu „Ernest Thelmann“.

Friz Jung, politički delegat u odredu „Ernest Thelmann“.

Berta Štumberger, sekretar SKOJ-a u odredu „Ernest Thelmann“, bolničarka, poginula.

Wilhelm Spiker Vili, iz sela Grašinaca, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Tonka Kop, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Rudolf Frank, bombaš u odredu „Ernest Thelmann“.

Stjepan Leranić, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Erwin Kaucman, politički komesar u odredu „Ernest Thelmann“.

Otto Kaucman, politički komesar u odredu „Ernest Thelmann“ (posle brata).

Helena Kaucman, borac u odredu „Ernest Thelmann“ (majka Otta i Erwina).

Johan Kaucman, borac u odredu „Ernest Thelmann“ (otac braće Kaucman).

Jozef Markoč, iz sela Crmac kod D. Miholjca, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Johan Andelfinger, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Irma Vinc, bolničarka u odredu „Ernest Thelmann“, poginula 1944.

Rindl Miler, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Đuro Fon, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Đuro Lasinger, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Jakob Štok, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Antun Acinger, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Karlo Bernas, član Okružnog komiteta KPJ za Srem.

Stefan Mergl, učesnik NOR-a.

Alojz Reberšek, učesnik NOR-a.

Stefan Faor, učesnik NOR-a.

Đura Feld, učesnik NOR-a.

Miša Feld, učesnik NOR-a.

Pavle Feld, učesnik NOR-a.

Đorđe Hartman, učesnik NOR-a.

Slobodan Špender, učesnik NOR-a.

Franc Hambijah, učesnik NOR-a, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Stjepan Miler, učesnik NOR-a, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Franc Ringel, učesnik NOR-a, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Adam Kenig, učesnik NOR-a, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Klaus Leve, Namac iz Berlina, prebegao iz Vermahta partizanima, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Johan Slarp, učesnik NOR-a, borac, najbolji strelac u odredu „Ernest Thelmann“.

Johan Muher, sa još četiri člana porodice učesnik NOR-a, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Vinfrid Kaufman, iz Austrije, prebegao iz Vermahta partizanima, borac u odredu „Ernest Thelmann“.

Karlo Hajnz, učesnik NOR-a.

Ljubomir Štifl, učesnik NOR-a.

Franjo Pihler, učesnik NOR-a.

Anton Kramer, učesnik NOR-a, poginuo.

Johan Stoler, učesnik NOR-a, poginuo.

Sofija A. Rajtgertner, član Pokreta otpora iz Dobanovaca.

Siniša Bogner, aktivista Pokreta otpora.

Toma Granfil, aktivista i docnije politički radnik, ambasador Jugoslavije u SAD.

Franc Kafl, aktivista Pokreta otpora.

Irena Cep, aktivista Pokreta otpora.

Franc Pocman iz Pećinaca, saradnik i pomagač NOP-a.

Johan Pocman, učesnik NOR-a.

Rada Rajcer, učesnik NOR-a iz Pećinaca, bombaš u odredu „Ernest Thelmann“.

Antonija Rajnpreht, član KPJ (umrla pred rat).

Dr Zdenko Kraus, lekar, učesnik NOR-a.

Dr Ljuba Nojman, lekar, učesnik NOR-a.

Dr Krešimir Majer, lekar, učesnik NOR-a.

Dr Fredo Herstsoner, komandant bolnice u NOR-u.

Dr Stjepan Štajner, lekar, učesnik NOR-a.

Dr Zora Goldšmidt, lekar, učesnik NOR-a.

Zlatko Šnajder, učesnik NOR-a, predratni aktivista, sportista.

Aleksandar Arnold, učesnik NOR-a, predratni aktivista, sportista.

Adam Gumbl, član Socijalističke partije Austrije, jedan od prvih članova KPJ (od 1921), rodom iz Rume.

Dura Miler, učesnik NOR-a, zamenik komandanta čete.

Bora Keler, učesnik NOR-a, desetar, ranjen u NOR-u.

Vukašin Lajbenšperger, zamenik komandanta čete – Švaba.

Josip Joža Štemberger, politički komesar u NOR-u.

Spasa Štinger, učesnik NOR-a, poginuo 1942.

Franja Fridrih, učesnik NOR-a.

Josif Helil, učesnik NOR-a, ranjen 1943.

Joca Vimer, komesar čete u NOB-u.

Stefan Kranc, učesnik NOR-a.

Nada Štark, narodni heroj, rodom iz Slavonije.

Braća Onhausen, poginula u NOR-u (dva od četiri njena brata bili su u partizanima, a dva se borila u SS odredima – poginuli na ruskom frontu).

Andrej Majer, učesnik NOR-a, član KPJ.
Karlo Tomas Krajnc, politički komesar iz Vrdnika.
Ivan Pišl, mitraljezac, učesnik NOR-a.

Napomena: Navedeni pregled je sačinio autor (S. Maričić – G. B.) na osnovu korišćene literature, svedočenja i privatne dokumentacije. Sličan pregled u jugoslovenskim i stranim izvorima ne postoji.

Njima, što se mene tiče, svaka čast i poštovanje. Svojim životima oni su demantovali kulturbundaše. One nekadašnje i ove današnje. A kad bi bilo moguće (što zbog opsega teksta svakako nije) navesti i sva sjajna mjesta iz brošure koju je prije više od trideset godina u izdanju NIU „Narodna armija“ pod naslovom „Telmanovci“ objavio Nail Redžić, vidjelo bi se da je na strani partizana, u Titovoj vojsci, ratovala i njemačka partizanska četa „Ernest Telman“, koja nije uspjela da preraste u istoimeni bataljon jer je neprekidno, za sve vrijeme postojanja čete, od 15. augusta 1943. do 14. novembra 1944. godine, više njenih boraca ginulo nego što se moglo mobilizirati. U toj četi su se komande davale na njemačkom jeziku, borci su na uniformama pored petokrake nosili njemačke nacionalne boje, a nacisti su po Hitlerovom nalogu od svih partizana najžešće progonili upravo „telmanovce“ – na obali Drave, u proljeće 1944. godine, gazili su ih tenkovima. Navodim ipak (da mi duša bude mirna) jedan kraći fragment sa kraja Redžićeve brošure (str. 63):

„Za njih (telmanovce – G. B.) se sa sigurnošću može reći da im ratna sreća nije bila naklonjena. Ginuli su i onda kad se tome niko nije nadao. Niko se nije pokolebao, izdao ili dezertirao. Bili su razbijani, otcjepljivani, opkoljavani, ali su se poslije svake borbe opet okupljali. Ni jedan od četiri komandira ove čete, ni u jednom svom izvještaju, uz podatke o poginulima i ranjenima, nije mogao da napiše da je neko nestao. Na poprištima borbi

ostajali su samo oni koji su ginuli. Neprijatelj se nije mogao pohvaliti da je nekog telmanovca živog zarobio ili da mu se neko od njih predao.

Bila je to četa hrabrih. Njeni borci su po narodnosti bili Nijemci, po ubjeđenju komunisti, a po opredjeljenju borci protivnici fašističkog mraka. Ostali su to i u najtežim trenucima.“

Ali da se ne bi pomislilo da su se protiv nacizma u redovima njemačke narodnosti u Jugoslaviji za vrijeme Drugog svjetskog rata borili samo ljevičari (komunisti i njihovi simpatizeri), prenosim i fragment iz već citiranog napisa Teodora Kovača (*Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, Beograd 2009, str. 40):

„... jasnu antinacističku aktivnost među Nemcima u Jugoslaviji pokazao je katolički sveštenik iz Apatina, Adam Berencz (Berenc), ubedeći antinacista prožet duhom austro-mađarskog revizionizma što je i obelodanjeno za vreme Drugog svetskog rata. Svojim nedeljnikom *Die Donau* (Dunav) suprotstavljao se nacističkoj ideologiji i karakterističnoj netrpeljivosti nacista prema svojim ideološkim protivnicima. U svom listu vodio je borbu protiv nacista naglašavajući da dobar Nijemac može biti i onaj koji nije nacionalsocijalista i stoga se posebno okomio na Obnovitelje. Iako je u Banatu 88,9% Nemaca bilo katoličke veroispovesti, Berencov uticaj, posebno tokom okupacije, bio je beznačajan.“

Nije manje zanimljiva ni sudbina Klausa Levea, jednog od „telmanovaca“, koji je u Jugoslaviju iz rodnog Berlina došao kao njemački soldat, da bi kao takav prisustvovao i kragujevačkoj tragediji, koja ga je do te mjere kosnula da je iskoristio prvu priliku koja mu se ukazala da pređe u redove partizana. U ratu je zbog junaštva odlikovan našim ordenom i unapređen u čin potporučnika Jugoslovenske armije, da bi po povratku u Berlin 1946. godine bio uhapšen od NKVD-a i otjeran u sibirske logore u kojima je proveo deset godina.

* * *

U međuvremenu, brojni revizionistički nastrojeni autori više ili manje uspješno prekrajaju istoriju, nastojeći ugraditi nekadašnja zbivanja u svoje sadašnje interese i planove. U tom pogledu, profesor Žiletić nije najsretnije ruke. U već pominjanoj knjizi *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, može se pročitati i ovo:

„Prema nacionalkonzervativnom Srbinu Zoranu Žiletiću, nedovoljno pažnje posvećuje se stradanju antikomunističke srpske inteligencije, srednje klase, nosilaca trgovačkog i industrijskog kapitala i svih ostalih 'Južnih Slovena', kao i pripadnika italijanske manjine.

Zoran Žiletić: Podunavski Švaba Hans Zonlajtner veruje da je ateizam komunizma preovlađujući uzrok neljudskih, groznih i bestijalnih akcija Titovih partizana protiv nezaštićenog stanovništva nemačke nacionalnosti. Bezbožnost komunističkih fanatika umanjila je, pa čak i uklonila, sve moralne skrupule“ (str. 58).

Ne znam, međutim, kako ovaj „naciokonzervativni Srbin“ tumači nastavak istog teksta gdje se navodi i ovo:

„Završni komentar Herberta Proklea, još jednog podunavskošvapskog svedoka: 'Čak ako velikosrpski nacionalizam i nije bio pokretač zločina, on ga je olakšao. Izvršenje neopisivo zločinačkog genocida u periodu 1944–1948, na državnom nivou, zahtevao je veliki broj učesnika koji nisu svi bili komunisti. Štaviše, postojao je velik deo srpskog stanovništva, koji je, iako ne želeći da prlja ruke, bio sasvim saglasan sa uništenjem jugoslovenskih Nemaca. Patološki ekstreman nacionalizam jednog dela Srba mogao bi, sasvim lako, biti za to odgovoran.“

Imamo, dakle, na djelu s jedne strane bestijalne Titove partizane, s druge patološke Srbe nacionaliste i između njih sirotog Žiletića izgubljenog među aždajama.

Mnogo je sposobniji jedan drugi autor, sličnog ideološkog opredjeljenja, Vladimir Geiger (Gajger) iz Hrvatskog instituta za povijest. On je iskoristio priliku, koju su mu pružili nekoliko susreti hrvatskih i srpskih historičara (u organizaciji fondacije „Fridrih Naumann“) da na njima (susretima) elaborira u više navrata svoje teze, svakako neusporedivo umješnije od Žiletića. Njegovi se tekstovi doduše (što je i normalno) uglavnom bave hrvatskim temama, ali su sa ovdašnjim povezani ne samo folksdoidčerskim nego i ideološkim nitima. Drugim riječima, potječu iz istog šinjela.

Drugi broj *Dijaloga povjesničara – historičara* sa skupa u Pečuju, 19–21. novembra 1999. (Zagreb 2000), donosi Gajgerov tekst „Njemačka manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviji (1918–1941)“.

Treći broj *Dijaloga* sa skupa u Pečuju 12. do 14. maja 2000. donosi tekst istog autora pod naslovom „Radni logor Valpovo 1945–1946. godine. Navodi. Tvrdnje, procjene i poimenični popisi te mogućnosti utvrđivanja stvarnog broja stradalih“.

U narednom (četvrtom) broju Gajger objavljuje „Udio djece među stradalim folksdoidčerima u jugoslavenskim logorima (1944–1948)“.

U petom broju, sa skupa održanog u Herceg Novom od 2. do 4. marta 2001. godine, objavljen je Gajgerov tekst pod naslovom „Sudbina njemačke manjine u Jugoslaviji potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata u hrvatskim udžbenicima povijesti“.

U šestom broju Gajger objavljuje tekst „Pravo na zavičaj“ (sa skupa održanog u Zagrebu od 5. do 7. oktobra 2001. godine).

Broj sedam (skup u Beogradu od 20. do 22. septembra 2002) donosi Gajgerov članak „Logor Krndija (1945–1946) Izvori i literatura“.

U broju osam (skup u Zadru, od 26. do 28. septembra 2003) nalazi se Gajgerov naslov „Osvrt na istraživanja i odjeke problematike Bleiburga i Križnog puta 1945. u Republici Hrvatskoj“.

Za sagledavanje širine zahvata revizionističke literature na ovdašnjim (pretežno hrvatskim) prostorima značajan je nesumnjivo i Gajgerov tekst (*Dijalog*, br. 9) sa skupa u Vršcu (od 5. do 7. novembra 2004) objavljen pod naslovom „Osvrt na važnije žrtvoslove o Drugome svjetskom ratu i poraću objavljene u Republici Hrvatskoj 1991–2004. godine“. U tom tekstu, naime, Gajger nabraja (prema njegovom mišljenju) relevantne naslove vezane za ovu temu. Evo dvadesetak „njegovih“ naslova:

- „Popisi stradalnika i žrtava za Drenovce, Vrbanju, Solanje, Slakovce, Bošnjake, Račinovce, Rajevo, Gunju, Đuriće i Strošince u Cvelferiji (okolica Županje) u Drugome svjetskom ratu i poraću“, „Hrašće“, Drenovci, 1996–2000;

- „Gračani, nestali u Drugom svjetskom ratu“, *Lapčan*, list Župe Sv. Mihovila, Gradac na Moru, Uskrs 1997. godine;

- Slavko Kolarić, Josip Patajac, Antun Peršić i Josip Waller: „Donja Motičina u Drugome svjetskom ratu i posljedice“, Donja Motičina 2003;

- Mirko Kovačić: „U potrazi za istinom. Martirij Hrvata u Vukovaru 1941–1945. godine“, Vukovar 2004;

- Ivan Jurić: „Borbe i stradanja Hrvata kotara Metković 1918–1945. godine“, Metković, Ploče 1997;

- Joško Radica: „Sve naše Dakse. Hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade. Dopriноси istini“, Dubrovnik 2003;

- Stjepan Herceg: „Samobor – mali Bleiburg“, Samobor 1996;

- Zvonko Farago, Ruža Lenac Brleković, Zlatko Verhaz i dr.: „Garešnički žrtvoslov“, Garešnica 1997;

- Vladimir Krpan, Ivan Rizmanl i Davor Salopek: „Petrinjski žrtvoslov“, Petrinja 1995;

- Luka Pavičić: „Kronika stradanja Hrvata Južne Like“, Zagreb 1996;

- Vlado Hajnić, Željko Ceboci, Kazimir Sviben, Josip Škof, Franjo Škrlec i Stjepan Turk: „Žrtve zlatarskog kraja u temeljima hrvatske slobode“, Zlatar 2000;

– Dragutin Pelikan: „Slatina u vjetrovima povijesti“, Slatina 1997;

– Mira Pelikan i Miroslav Gazda: „Spomenar hrvatskim žrtvama Virovitičko-podravske županije stradalima 1941–1945. i 1991–1995. godine“, Osijek 2003;

– Ante Milinović: „Stradanje kostajničkih Hrvata u Drugome svjetskom ratu (1941–1945)“, Hrvatska Kostajnica 2002;

– Ranko Šimić: „Hrvatske žrtve“ u zborniku radova *Gospićki spomen zbornik*, Gospić 1995;

– Ante Čavka: „Građa za suvremenu povijest Drniške krajine 1941–1945. godine“ (Popis žrtava komunističkoga ratnog i poratnog terora na području Drniške općine);

– Gordana Turić: „U temelju kamen. Spomenica žrtvama idealu hrvatske države, Imotska krajina (od 1941. do 1990. godine), Zagreb 2000;

– Ante Baković: „Stradanje Crkve u Hrvata u Drugome svjetskom ratu. Svećenici – žrtve rata i poraća 1941–1945. i dalje.“, Zagreb 1994;

– Petar Brezina: „Župljani župa povjerenih Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja žrtve rata 1941–1945, 1991–1995. godine“, Split 2003;

– Stjepan Kožul: „Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije“, Zagreb 1992;

– Stjepan Kožul: „Martirologij Crkve Zagrebačke“, Zagreb 1998;

– Ivan Kovačić: „Kampor 1942–1943. godine. Hrvati, Slovenci i Židovi (nigdje Srba! – G. B.) u koncentracijskom logoru Kampor na otoku Rabu“, Rijeka 1998;

– Augustin Franić: „Kazneno-popravni dom (KPD) Lepoglava mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika“, Zagreb 2000.

Za razliku od profesora Žiletića, dr Vladimir Gajger je profesionalni historičar čiji je interes (sudeći po dosadašnjim

ostvarenjima) usmjeren isključivo ili pretežno upravo ovakvim, tj. ovim temama. Uostalom, evo još nekoliko njegovih naslova iz kojih se može jasno ocrtati (ili bar nazrijeti) krug njegovih zanimanja:

– „Što se dogodilo s folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji“ (zajedno sa Ivanom Jurkovićem), Zagreb 1993;

– „Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti“, Osijek 1999;

– „Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje“, Osijek 2002;

– „Heimkehr. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugoga svjetskog rata iz izbjeglištva/prognaništva u zavičaj i njihova sudbina“, *Scrinia slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod 2003;

– „Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja“, Slavonski Brod 2006.

Kao što već iz naslova vidimo, i ovaj se istraživač bavi posljedicama, dok uzroke izgleda ostavlja tzv. patvorenoj istoriji. Nije bez značaja, naime, uzgredna objecka u trećem broju *Fenstera* (Sremski Karlovci 2005) kojom se kategorički odbacuje sve što su pisali Mirnić, Popov, Kačavenda i Maričić. Nešto se, eto, i po Gajgeru dogodilo ni zbog čega. Nijemci su tako stradali 1944–1945. naprosto stoga što su bili Nijemci, a ranije nisu stradali iako su i tada bili Nijemci. Inače, nije zgorega pažljivije prelistati svih desetak objavljenih brojeva *Fenstera*.

I kad smo već kod tako diskriminirajućih ocjena koje *Fenster* i Žiletić udjeljuju knjigama i autorima kakvi su Mirnić, Popov, Kačavenda ili Maričić, tretirajući ih valjda kao predstavnike tzv. patvorene istorije, uputio bih gospodu folksdojčere na knjigu Milana D. Ristovića *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45*. (Službeni glasnik, Beograd 2005)

u kojoj je na svega dvadesetak strana (str. 97–116) data izvršna i cjelovita analiza ove naše teme pod naslovom „Nemačka manjina kao 'rasno jezgro' 'novog poretka naroda' na Jugoistoku“. Nije nužno posebno isticati činjenicu da jedan tako vrstan i upućen autor na više mjesta u svom tekstu citira upravo Mirnića kao kompetentno i relevantno ime. Ali, naravno, ono što znaju znalci, ne znaju neznalice.

* * *

Ovom prilikom bih se nešto više zadržao (samo zbog jednog detalja, takorekuć sitnice) na Gajgerovom tekstu „Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca“, objavljenom 2008. godine, u trećem broju *Časopisa za suvremenu povijest* (izdavač Institut za hrvatsku povijest, Zagreb). U tom tekstu (str. 801–818) profesionalni historik Gajger (etimološki!) ponavlja grešku profesionalnog germaniste Žiletića, pa kao izvor za „čuvenu“ Brozovu naredbu o protjerivanju folksdojčera (Vršac, novembar 1944) navodi onu stranu Dželebdžićeve knjige *Tito u Vršcu* na kojoj stranici te naredbe nema. Mi, naravno, ne znamo ko je od koga (pogrešku) prepisivao – Gajger od Žiletića ili Žiletić od Gajgera, ali ono što je dopušteno Žiletiću (kao amateru) nije i Gajgeru (kao profesionalcu), koji bi morao tekst koji citira bar imati u rukama. Uostalom, on u istom radu čini još veću grešku. Navodeći, naime, bezbrojne važne i (još više) nevažne pojedinosti na što, kao historik, ima pravo, on pominje i tadašnju uspostavu tzv. vojne uprave za Banat, Bačku i Srem. To je neosporno veoma važno jer je ta vojna uprava (i nijedna druga!) formirala prve logore za folksdojčere i vladala nad njima. Kako je moguće da jedan tako minuciozan i studiozan istraživač, kome ne promiče ni sićušan naslov u zabačenom Vršcu, nigdje ne spomene komandanta vojne uprave, ličnost koja je u ime svekolike nove vlasti rukovodila i upravljala životima

svih vojvođanskih folksdojčera? U čemu je tajna, zašto se to ime (po logici stvari najvećeg partizanskog zločinca) nigdje i nikako ne spominje?

Znatiželjnog čitaoca radi, reći ćemo da je riječ o generalu Ivanu Rukavini koji je potpuno nepoznat kao prvi komandant vojne uprave u Banatu, ali više nego poznat kao najbolji drug, prijatelj i saborac doktora Franje Tuđmana u Hrvatskoj. Koga zanima, neka baci pogled na „Bespuća povijesne zbiljnosti“ ili koji drugi noviji naslov blaženo počivšeg prvog hrvatskog predsjednika (a može zaviriti i u „Sjećanja“ Ivana Šibla) pa će na vrhu svake liste Tuđmanovih privrženika (divna riječ divnog vokabulara) uvijek naći ime generala Ivana Rukavine. A ovdje ga, gdje je najvažniji, nema? Dakle, čija je istorija patvorena? Ali, da shvatimo nevoljnog historika, Gajger je svoja djela ipak napisao pod Tuđmanovom vlašću, pa kako je njegovog najboljeg prijatelja mogao da prikaže kao svog najvećeg neprijatelja? I kako da se kao najveći njemački neprijatelji (krvnici i zlotvori), umjesto eventualnih srpskih imena, odjedared na čistini nađu dvojica Hrvata (Broz i Rukavina)? Zar se tako stiže tamo gdje se stiglo, a stiglo se, kao što znamo, do „Danke Deutschland“.

Sve ove („Gajgerove“) naslove, kao i brojne druge, ovdje navedene, povezuju dvije osnovne stvari – najprije činjenica da su odreda antisrpski (antijugoslavenski) i ujedno antikomunistički (antipartizanski), te kao drugo – činjenica (već više puta istaknuta) da se ne bave uzrocima, nego posljedicama. U tom pogledu je karakterističan apsurdan primjer iz slavne (Žiletićeve) publikacije *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji 1944–1948*, gdje se (str. 34) doslovno kaže (autori tzv. radna grupa za dokumentaciju):

„Pored očigledne genocidne namere, partizani su takođe ugrožavali javnu bezbednost i poredak koji je okupaciona sila (Hitler – G. B.), prema Međunarodnoj konvenciji o vođenju rata, bila obavezna da štiti, nezavisno od toga da li je takva okupacija

zemlje legalna ili nije. Prema toj međunarodnoj konvenciji, pripadnici partizanskih pokreta mogu biti kažnjavani smrću.“

Šta reći za istoriju koja se zasniva na tezama iste knjige da su „vođe folksdojčera zastupale idealističke koncepcije nemačkog Nationalsozialismusa“ (str. 28)? U produžetku istog pasusa autori s ponosom ističu kako su vođe folksdojčera „sve do duboko u ratu zadržali idealističke ideje nacionalsocijalizma i vrednosti borbe protiv boljševizma“! Predaleko bi nas odvelo da i dalje demantiramo sve laži i podvale ovog „idealističkog koncepta“ holokausta. Umjesto da se bezuspješno nosimo s bujicom apsurdnih konstrukcija, zamjenom teza i brkanjem uzroka i posljedica, te svakom drugom sličnom zabludnom rabotom, ne preostaje mi drugo do da se na koncu ponovo obratim za pomoć jedinim nespornim svjedocima, mrtvim vršaćkim Jevrejima, sa kojima je sve počelo i sa kojima će sve i završiti. Jer su Hitlera savladali živi vojnici (prvenstveno crvenoarmejci), a hitlerovštinu pobijaju mrtvaci, šest miliona mrtvih Židova i mnogo, mnogo miliona mrtvih Rusa i ostalih, palih u sukobu sa nacizmom. Evo, dakle, kako se nastavlja sjećanje Ivana Singera na dolazak Vermahta u Vršac, grad Singerove mladosti:

„Deca Bošković bili su moji prijatelji. Bili su siroti. Njihova majka Margit Bošković uspevala je da sastavi kraj s krajem uprkos nesposobnom mužu. Njen muž Karlo nije imao uspeha u trgovini. Stariji brat Erne bio je moje godište, mlađi Imi bio je godinu dana mlađi od mene, a sestra Magda imala je 14 godina kad je cela porodica stradala. Voleo sam ove moje prijatelje, bili su divni i talentovani mladići. Igrao sam ping-pong sa njima, bio sam pozivan na sve njihove rođendane, a oni na moje i moje sestre.

Spisak je dugačak, mogu li da se setim imena sviju njih? Da, porodica Šenhajm. Pišta Šenhajm, njegova žena Erži i kćer Gusti. Gospođa Šenhajm bila je 20 godina starija od svog muža. Uprkos tome bio je to srećan brak, a Gusti je bila slatka devojčica. Pišta je bio školovan trgovac, završio je Trgovačku akademiju.

Voleo je da igra bridž i bio je čest gost za kartanje s mojim roditeljima. Naočit čovek srednjeg rasta, pametan i elegantan. Bio je jedan od mnogih kojima se svidela Beške Vaserman. Sve troje je stradalo, ubijeni su u Beogradu.

Holender Pišta i njegova udova majka. Pišta je vredno radio u svom špediterskom preduzeću. Imali su i nešto obradive zemlje i farmu za uzgoj svinja. Kuća im se nalazila usred glavne ulice a imala je sve pogodnosti za vrstu posla kojim su se bavili. Poginuli su u Beogradu.

Josif i Fani Brif bili su imućni vinarski trgovci. Bili su srednjih godina. Ona je bila otmena dama, obrazovana, govorila je školovanim jezikom i bila veoma ljubazna žena. Nisu preživeli rat.

Sigmund Glikman bio je vlasnik hotela 'Srbija'. Hotel se nalazio preko puta Gradske kuće. Sve su priredbe održavane u ovom hotelu. Obično je bilo dupke puno. U velikoj sali hotela nalazio se bioskop. Svi smo tamo odlazili nedeljom popodne. Svako veče tu je bilo muzike i igranke. Sigmundov brat Lajoš bio je odlikovan austrijskim 'gvozdenim krstom' za vreme Prvog svetskog rata. U početku Lajoš je bio pošteđen progona, ali je kasnije bio optužen za nešto i streljan. Svi Glikmanovi su stradali.

Braća Openhajmer nasledili su divnu veliku kuću od svojih roditelja u kojoj su živeli. Feri, mlađi brat, oženio se Editom, ćerkom Šamu Berga. Kuća se sastojala od dva velika stana za izdavanje, i dva mala stana, od kojih se jedan izdavao a u drugom su živeli Feri i Frici. U toj kući moji roditelji zakupljivali su prizemni stan tokom više godina. U bašti smo imali izvanrednu trešnju. Voleo sam te jedre velike i slatke trešnje. Svake godine bilo mi je dozvoljeno da uberem sve što je na trešnji rodilo.

Feri je bio pravnik, a Frici hemijski inženjer. Živeli su u po jednoj sobi sve dok se Feri nije oženio. Feri je bio talentovan, umeo je da crta i bio je muzički obrazovan. Kad god bih zamolio Friciju on bi mi pomagao da razumem gradivo srednjoškolske hemije. Sve troje je poginulo.

Gospođa Ema Singer imala je malu papirnicu. Kod nje sam kupovao svoje sveske za školsku upotrebu. Bila je udovica. Poginula je u Beogradu.

Moj drug Đura Klajn i ja išli smo u isti razred gimnazije. Otac Bernard, mati i on stradali su u Beogradu.

Ervin Goldštajn bio mi je drug u osnovnoj školi. Otac je imao špecerajsku radnju. Ervin, majka Hermina, otac i sestra nisu preživeli.

Majerovi su bili pekari. Bili su preuzeli Bobikovu pekarsku radnju. Njihov sin Otmar bio je šest godina stariji od mene i poginuo je zajedno sa roditeljima.

U Vršcu je živela još jedna porodica Majer. Isa i njegova žena redovno su dolazili da igraju 'bridž' sa mojim roditeljima. Imali su malu radnju sa kratkom robom u Ulici kralja Aleksandra. Nisu preživeli.

Gospodin i gospođa Vajs bili su tast i tašta mog ujaka Gabora. Oni su prestali da rade nekoliko meseci pre početka rata, i prodali svoju radnju. Imali su sakrivenog novca u svojoj kući. Kad su ih Nemci pokupili, novac je ostao tamo gde je bio sakriven. Poginuli su sa svima ostalima.

Albert Lednicher bio je mojih godina, rođen 1922. Bio je naočit momak. Ne sećam se njegove porodice, nisam ih poznavao. Bili smo zajedno na časovima veronauke. Poginuo je u logoru Topovske šupe. Imao je starijeg brata, Endre, i on je tamo poginuo.

Gospođu Elzu Frankl zvali smo 'Buci'. Njen muž Fredi dobio je rak i umro 1940. godine. Bio je građevinski inženjer u penziji. Oni su bili naši stanari. Živeli su u stanu koji je bio deo naše kuće. Imala je lepu ćerku udatu u Temišvaru (Rumunija). Nije joj bilo dozvoljeno da dođe na sahranu svoga oca. Jugoslavija je već bila počela da se prilagođava nacizmu i nije dozvoljavala Jevrejima da dođu u zemlju iz bilo kog razloga. Odbili su joj molbu da dođe iz Rumunije. Gospođa Frankl dobila je 20.000 dinara na ime osiguranja života svog muža. Sakrila je novac u kući. Novac su joj Nemci oduzeli u Pančevu i stigla je

u Beograd, na Tašmajdan, bez dinara. I ona je poginula u logoru Sajmište blizu Zemuna.

Arpad Levi svirao je trubu za vreme našeg marširanja i logorovanja dok smo bili članovi Hašomer Hacaira. Mi smo ga zvali 'Arpi'. U sviranju trube bio je samouk. Bio je zgodan mlađić mojih godina. On i njegova udova majka stradali su sa ostalima u beogradskim logorima.

Dr Isidor Agular umro je od raka dok smo bili na prisilnom radu pre naše deportacije. Bio je mesec maj 1941. Njegova žena Reha nije mogla da nabavi kovčeg za njega. Njena usvojena ćerka Suzi pričala nam je posle rata da je Reha morala da upotrebi jedan od svojih ormara umesto kovčega. Sahrnili su ga bez pogrebnih ceremonija. Iako je umro od raka, njegova žena Reha smatrala je velikom srećom da joj je muž mogao da umre u svojoj kući pre deportacije za Beograd. Ona je poginula sa svim ostalim ženama, verovatno u Ajhmanovom automobilu za ubijanje gasom.

Rene Mencer bila je žena Aladara Mencera, advokata sa dugogodišnjom advokatskom praksom u Vršcu. Živeli su u Ulici kralja Aleksandra br. 28 u svojoj lepoj i velikoj kući. Imali su i poseban stan u okviru kuće koji je bio izdat gospodinu i gospođi Heber, nemačkom bračnom paru. Doktor Mencer nije čekao na nemačku okupaciju, on i žena pobjegli su u Mađarsku, gde su imali mnogo rodbine. Kao advokat, Aladar Mencer znao je da ima neprijatelje. Aladar je preživeo rat, dok njegova supruga Rene nije.

Simon Lauter, sa ženom i dve kćeri, poginuo je sa ostalima. On je bio zanatlija. Pravio je midere i pomagala za ljude sa prirodnim manama.

Naš šames, gospodin Elias Štajf i njegovi takođe su ubijeni. On je bio moj učitelj za 'barmicvu'. Sećam se kad nas je, dan posle državnog udara generala Simovića protiv pakta sa Nemačkom, posetio i rekao: 'Posle ovoga, sledi rat i to će nam biti kraj.' Tada sam mislio da je g. Štajf pesimista, ali sam ubrzo shvatio koliko je bio u pravu. Stradao je u Beogradu.

Gospodin Varadi, star čovek, kome su drhtale ruke, delio je pozive za čitanje Tore (Sveto pismo) u sinagogi. Neka deca su ga imitirala i podsmevala mu se. Ja to nikad nisam radio. Siromah čovek i on je bio žrtva.

Gospodin Alfred Vajsberger bio je moj učitelj engleskog. On je radio 20 godina u Londonu i divio se Englezima. Govorio je engleski perfektno. Učio me je razgovarajući sa mnom samo engleski. Išli smo zajedno u bioskop da gledamo engleske i američke filmove, a onda smo o njima razgovarali. U roku od svega godinu dana naučio me je engleski i uspeo je da na mene utiče u njegovom divljenju Englezima. Znao sam da mnogo toga nije bilo opravdano. Mislim da je poginuo tokom bombardovanja Beograda još pre okupacije naše domovine.

Dura Rosenberg i njegovi roditelji. Poslednji put sam video Đuru i njegovog oca za vreme moga kratkog boravka u logoru Topovske šupe. Cela porodica je stradala.

Lajoš Brukner i njegov mlađi brat bili su popularni među jevrejskom omladinom u Vršcu. Lajoš je osnovao Hašomer Haccair u Vršcu i bio je vrlo aktivan u vaspitanju nove generacije. Ni braća Brukner niti njihova udova majka nisu preživeli.

Gospodin Hajim Sid bio je šef poreske uprave u Vršcu; on je bio činovnik od poverenja, odan i veran jugoslovenskoj državi. Nemci su ga prisilili da čisti nužnike poreske uprave. On i njegova žena Bukica nisu preživeli. Bili su srednjih godina.

Sa Joškom Jelinekom družio sam se tokom letnjih raspusta. Bilo je to u Novom Kneževcu, gde sam imao rođake. Moja baba i baba Olge Šiler bile su sestre. Irena, majka Olge Šiler i moja majka bile su kuzine. Olga je bila mojih godina, lepa i pametna. Bili smo dobri prijatelji. Njena sestra Magda bila je udata za Mikloša Blauhorna i živela je s njim u Zagrebu. Marci Šiler, Olgin otac, bio je direktor lokalne filijale jedne mađarske banke. Bio je ortodokсни vernik, a odličan u bankarskim poslovima. Rudolf i Šari Jelinek bili su njihovi bliski prijatelji. Mladi Joško Jelinek

bio je talentovan za muziku, veseo i vedar mladić. Izuzetno je dobro svirao violinu. Posle velike mature, proveo sam s njima nezaboravne trenutke. Joško bi nas izvodio u restorane i često preuzimao orkestar. Svirao bi violinu i dirigovao u isto vreme. Izvodio je popularne melodije i narodnu muziku. Svi gosti koji su se, u to vreme, našli u restoranu, voleli su kako Joška svira, peva i diriguje. Bilo je veselo. Olgu sam sreo u Beogradu nakon njihove deportacije. Svi su ti ljudi živote izgubili na isti način. U proleće 1942, njih više nije bilo.

Sećam se mladog Hermana Trajera. Učio je mene i drugu decu da pevamo jevrejske pesme. Obično smo se okupljali u dvorištu sinagoge, još dok sam bio dete od deset godina, da se pripremimo za Hanuku. Herman je bio dobrodušan čovek, dobronameran i ugledan. Voleo je da nas uči da pevamo. Ni njegova sudbina nije bila različita od ostalih Jevreja Vršca.

Ljudevit Smetana, tatin rođak, živio je u Novom Sadu sa ženom Juliškom. Poginuo je u koncentracionom logoru Aušvic. Njegov sin Desider streljan je 1944. godine.

Bez obzira na to što su Novi Sad i cela Bačka bili pod Mađarima, žrtve mađarskih fašista i nemačkih nacista bile su mnogobrojne (više od 3.000 samo u Novom Sadu). Među tim žrtvama bili su i moji dragi prijatelji Holenderovi.

Moric Holender, veterinar, službovao je dugo godina u Vršcu, a deca su mu bila: Blanka, Oliver, Eden i Hajni. Bili su pristojni i skromni. Jako smo ih voleli.

Hajni je bio najmlađi sin, moj vršnjak. Bili smo na istoj godini gimnazije; on je bio u muškom razredu, dok sam ja pohađao mešoviti razred, dečaka i devojčica. U nedelju na časovima veronauke bili smo zajedno. Oboje smo bili članovi Hašomer Hacaira. On mi se često podsmevao pa smo se ponekad i ozbiljno potukli. Ali smo uglavnom bili prijatelji. Nalazili smo se i u teniskom klubu, i često igrali tenis zajedno.

Oliver je svirao klavir. Bio je samouk, ali je bio dobar. Završio je zanat za elektrotehničara. Mlađi brat Eden bio je atletičar

i učio nas je gimnastiku. Bio je odličan gimnastičar na sprava-
ma iako mu je od rođenja falio palac na desnoj ruci.

Kad nam je bilo 16 godina, Hajnjev otac dobio je premeštaj
za Novi Sad. Cela se porodica preselila i ja ih više nikad nisam
video. Hajni je završio trgovačku školu u Novom Sadu. Nijedan
od njih nije preživeo.

Moje pamćenje nije savršeno. Mnoge sam izostavio, mno-
gih ne mogu da se setim. Kada smo stigli na Tašmajdan, svako
je morao da popuni formulare s podacima o sebi. Taj spisak
su koristili nemačka administracija i specijalna policija. Nakon
rata, taj spisak nije mogao da se pronađe. Sigurno su ga Nemci
uništili, kako bi sakrili tragove svojih zločina.

Ljudi su se hvatali za slamke nade. To su bili postupci ve-
ćine Jevreja u toku tog kratkog vremena od početka okupacije
pa do njihove smrti. Bože, koliko je tačna bila zlobna primedba
mladoga Getmana u crnoj uniformi: 'Idi da mokriš pored onog
zida, a možeš usput i da se navikneš, jer ćemo pored takvog zi-
da da vas streljamo, skoro, vrlo skoro.' U tom trenutku omrznuo
sam Getmana lično. Tako nešto bilo je nečuveno i nezamislivo.
Mislio sam da je to bila samo njegova želja."

* * *

Ponekad, nemajući druga posla, pokušam da zamislim kako
bi svijet izgledao da je Hitler pobijedio... Pomislim i naježim se.
Doduše, podunavske Švabe bi sasvim sigurno prošle bolje nego
što su prošle jer im je u nacističkim planovima bolja sudbina
bila i namijenjena, ali nas ostalih ne bi bilo. Jer je njima bio
potreban samo Lebensraum, dok im mi uopšte nismo bili po-
trebni. Ali to se nije dogodilo – reći će neki. I nije, na svu sreću,
ali je cijena sreće prevelika, a nesreća se sve do danas ne može
sanirati. U tom nečasnom poslu sudjeluju, kao što vidimo, raz-
ličiti ljudi. Jedne je život oštetiio pa se osvećuju, a drugi rade za

novac. No tako je bilo oduvijek, pa će tako biti i u našem slučaju. Možda će se, čak, jednoga dana, ispostaviti da je Hitler ipak pobijedio. Zašto nemoguće ne bi postalo moguće?

21. novembar 2011.

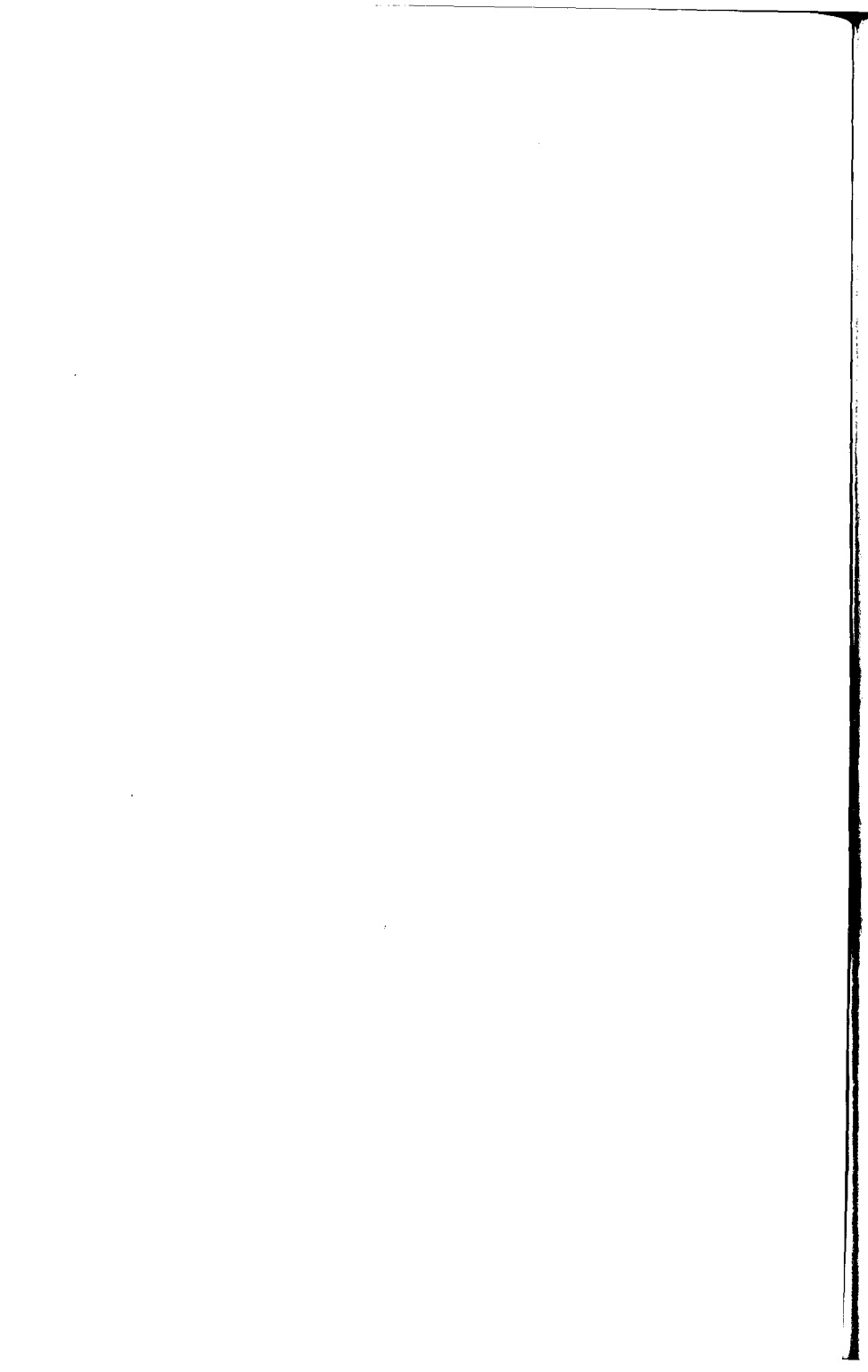
P. S.

Nemam ništa protiv podizanja spomenika stradalim folksdojčerima na Šinteraju u Vršcu, ali pod jednim uslovom – spomenik treba da bude zasnovan na istini. To znači da sve treba da bude zaista onako kako je bilo i kako bi to arijevska umjetnost predočila. Neka stoga skulptor u bronci izvaja mladog soldata – paora u uniformi Vermahta. Neka junak u desnici drži bajonet i na njemu nabodeno novorođenče, da se zna ko je klao djecu u kolijevci i živu nejač bacao u oganj. Ne mora da kliče Heil Hitler, to već radi Žiletić.

Goran Babić PAOR SA BAJONETOM | Izdavač Javno
preduzeće *Službeni glasnik* | Za izdavača Slobodan Gavrilović,
direktor | Izvršni direktor Petar V. Arbutina | Dizajn Goran
Ratković | Izvršni urednik Petar V. Arbutina | Lektura Irena
Popović Grigorov | Korektura Marina Šaponjski | Tehničko
uređenje Miodrag Panić | Beograd, 2012 | www.slglasnik.com

Ilustracija korišćena za dizajn korica: © Guliver/Thinkstock

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(=112.2)(497.113)(093.2/.3)

БАБИЋ, Горан, 1944–
Paor sa bajonetom / Goran Babić. – Beograd : Službeni Glasnik,
2012 (Beograd : Glasnik). – 96 str. : ilustr. ; 20 cm. – (Biblioteka
Posebna izdanja)
Tiraž 10.000.
ISBN 978-86-519-1257-6
COBISS.SR-ID 189795596

ГЛАСНИК
ШТАМПАРИЈА